

„Vaserővel kényszerítem magam, hogy írjak. Írnom kell. Ha nem is lesz számomra többé az írás életműködés soha, legalább legyen játék. Játssznom kell, ha nem is mulatok.”

(Csáth Géza: Napló 1912-1913)

„Csáth-járó”

Diskurzusok metszéspontján: Egy elmebeteg nő
naplója

Jelige: „kisemma”

TARTALOMJEGYZÉK

1. A KUTATÁS CÉLJA, TÁRGYA ÉS MÓDSZERTANA.....	4
2. A „CSÁTHI KETTŐSSÉG”	5
3. CSÁTH-RECEPCIÓ.....	5
3.1. A KORTÁRSÁK TÜKRÉBEN.....	5
3.2. SZAJBÉLY MIHÁLY ÉS „CSÁTH GÉZA ISMERETLEN ORVOSI TANULMÁNYA”	7
4. AZ ÍRÓ, CSÁTH GÉZA.....	8
5. FILM ÉS IRODALOM.....	13
5.1. AZ ADAPTÁCIÓ NEHÉZSÉGEI, PROBLEMATIKÁJA	14
5.2. AZ ÍRÁS ÉS A MOZGÓKÉP TERMÉSZETÉNEK ÉS MECHANIZMUSÁNAK KÜLÖNBÖZŐSÉGEI..	15
6. SZÁSZ JÁNOS ÉS CSÁTH GÉZA	16
6.1. EGY ELMEBETEG NŐ NAPLÓJA – CSÁTH GÉZA ISMERETLEN ORVOSI TANULMÁNYA.....	17
6.1.1. <i>A keletkezés körülményeiről</i>	18
6.1.2. <i>(Szép)irodalmiság kérdése</i>	19
6.1.3. <i>A könyv felépítése és narratív szerkezete</i>	21
6.1.4. <i>„A téves eszmék rendszere” – Gizella „mitológiája”</i>	22
6.2. ÓPIUM – EGY ELMEBETEG NŐ NAPLÓJA	23
6.2.1. <i>Intertextuális dramaturgiamontázs</i>	24
6.2.2. <i>A film biblikus motívumai</i>	27
6.3. AZ ÍRÁS- ÉS SZEXUÁLIS AKTUS VIZUÁLIS ÉS NYELVI MOTIVIKÁJA.....	28
7. KONKLÚZIÓ.....	30
8. BIBLIOGRÁFIA.....	31
9. MELLÉKLET	35

1. A kutatás célja, tárgya és módszertana

A kutatásom elsődleges tárgyát dr. Brenner József *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* címmel megjelent pszichoanalitikus szemléletű orvosi tanulmánya adja, amelyet az irodalmi közönség mint az ismert író, Csáth Géza *Egy elmebeteg nő naplója*-ként ismerhetett meg.¹ A könyvet felhasználva öt évvel ezelőtt Szász János rendező *Ópium – Egy elmebeteg nő naplója* címmel vitte filmvászorra Gizella történetét. A kutatás céljai között szerepel, hogy közelebb hozzam egymáshoz Csáth Géza/dr. Brenner József kettős személyiségét, azaz mind irodalmi, mind pedig elmeorvosi munkásságát. Tehát, hogy a fentebb említett *Egy elmebeteg nő naplója* című könyvet az írói életmű teljes jogú tagjaként vegyem számba – kibontva ezzel Mészöly Miklós felvetését,² hogy a mű mint egy soha el nem készült Csáth-regény kerülhessen be a köztudatba. Elengedhetetlen az életmű horizontjának kibővítéséhez, hogy külön kitérjek Szász János filmjére, amely meghatározó szegmense lett a vizsgált mű esetleges átértelmezésének, a regiszterek és tudományterületek közti mozgásának, interakciójának.

Összességében tehát dolgozatom központi témája nemcsak önmagában az irodalom, hanem a pszichológia és a filmművészet is mint interdiszciplínák, ugyanis ne feledkezzünk meg róla, hogy az irodalom nem egy elszigetelt entitás, megannyi tudományterülettel áll szoros kapcsolatban. Csáth eme művén jól szemléltethető az a folyamat, amely egyértelműen a természettudományos diskurzustól indult, és amely egészen a vizuális narrációig ível, feltárva a Csáth- recepció egy új dimenzióját az olvasóközönség számára.

A dolgozat előkészítéseként egy-egy interjút készítettem a témában: az elsőt dr. (a pszichológus nevét abból kifolyólag nem közlöm, mert könnyen így beazonosíthatóvá tenné az egyetemet) pszichológussal, akinek segítségével betekintést nyerhettem az *Egy elmebeteg nő naplójának* orvosi olvasatába, a pszichoanalízis elméleti és gyakorlati kérdéseibe, árnyalva ezáltal Csáth/dr. Brenner kettősségét. A másik interjút pedig Kéner Balázs Csáth-kutató – aki emellett Szász János filmrendező *Ópium – Egy elmebeteg nő naplója* című filmjének irodalmi tanácsadója is volt – adta számomra. Kéner Balázs a kutatásomhoz segítségül rendelkezésemre bocsátotta a film 2005-ös harmadik *Draft Scriptjét*, és a saját – a filmhez

¹ SZÁLLÁSI Árpád, *Csáth Géza (1887-1919) tündöklése és tragédiája*, Horus, 2009/48, 2198.

² MÉSZÖLY Miklós, *Előszó*. = CSÁTH Géza, *Egy elmebeteg nő naplója*, Magvető, Bp., 1978., 13. (a továbbiakban CSÁTH, 1978)

készített – jegyzeteit is, érdekes és izgalmas alapot biztosítva ezzel a készülő dolgozat számára.

A dolgozathoz felhasznált szakirodalmak közül – a teljesség igénye nélkül – külön is fontosnak tartom kiemelni az 1987-ben, Dér Zoltán szerkesztésében megjelent, az író születésének 100. évfordulójára kiadott tanulmánygyűjteményt; a két évvel később elkészült, a csáthi életmű egészét áttekintő, Szajbély Mihály nevéhez kötődő monográfiát; a nemrég, 2009-ben kiadott *Csáth-járó – Átjáró* konferenciakötetet (amelyre a dolgozat címe is utal), mely Csányi Erzsébet szerkesztésében készült el. Ezeken a sarkalatos műveken túl a dolgozat témájához kötődve az önéletírás, a filmelmélet és a pszichoanalízis áttekintéséhez többek között Z. Varga Zoltán, Philippe Lejeune, Vajda Barnabás, Sággy Miklós, Füzi Izabella, André Bazin, Sigmund Freud, Bókay Antal stb. írásait használtam fel.

2. A „csáthi kettősség”

Brenner József egyszerre volt Csáth Gézaként elismert íróegyéniség és dr. Brenner Józsefként kora felvilágosult orvosa, a freudi pszichológia elkötelezett híve. Abból kifolyólag, hogy a Csáth-életmű különböző közegeiből származó – marginális, orvosi és szépirodalmi – írásokat igyekszem görcső alá venni, először is érdemes kitérni erre az aspektusra. Ez pedig az az alapvető tény, hogy Csáth tudatosan, a felvett írói névvel saját maga szeparálta el egymástól szerepköreit, ezzel írott munkáit is egyértelműen bekezelte a magán-, orvosi és szépirói jellegű művek sorába. Szajbély Mihály rávilágít, hogy a felvett Csáth Géza nevet először újságírói szárnypróbálgatásainál alkalmazta.³ Elsődleges célom, hogy ezeket az éles határokat felszámoljam, és összhangot teremtsék dr. Brenner József és Csáth Géza között.

3. Csáth-recepció

3.1. A kortársak tükrében

Csáth tragikus halálát követően Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes tollából ugyancsak jelentek meg megemlékező írások a *Nyugatban*. Ezek tulajdonképpen egy meghatározó hullámot indítottak el a recepciótörténetben, egész pontosan hozzájárultak a „morfinista író” megbélyegzéshez. Megindult az a folyamat, amely a Csáth-szövegeket – legyen szó épp naplókról vagy abszolút irodalmi szándékkal írott novellákról – párhuzamba

³ SZAJBÉLY Mihály, *Csáth Géza*, Gondolat, Bp., 1989, 28.

állította az író szenvedélybetegségével, az utolsó napok tragikus gyilkosságával és öngyilkosságával.

Karinthy 1919-es írásának bevezető részében még élesen bírálja, hogy a művekre rávetüljön a tragikus életút végkifejlettje. Óva intő felvetése helytálló: egyrészt Csáth életének utolsó napjai körüli rejtélyes momentumok – nem meglepő módon – borzolták a kedélyeket, utólagos átértelmezésre is sarkallva az addig ismeretes írásokat; másrészt a morfinizmus, a gyilkosság és öngyilkosság ténye egy olyan dekadens szemlélet irányába mutatott, ahol élet és irodalom szoros, ámbár egyértelműen felesleges szintézisbe lépett. *„A valódi művész ösztönszerű józansággal, nem álszerénységből tiltakozott mindig ama bizonyos émelygős és műkedvelős kritikai szemlélet ellen, mely a mű mögé szaglászva, egy "érdekes élet" egy "izgalmas egyéniség" hatásos beállítására használ fel minden alkotást.”*⁴ – olvashatjuk Karinthy sorait a *Nyugatban*. Csáth kétség kívül rászolgált az „érdekes élet” és „izgalmas egyéniség” stigmákra. Azonban attól végül Karinthy sem zárkózik el, hogy a tragédia körüli eseményeket napvilágra hozza: *„...jól tudom azt is, hogy ez a tragédia nem kulcsa az ő író munkásságának és ez a munkásság se kulcsa az ő tragédiájának. (...) De hangulatában van valami elborult, komoly sejtelmek árnyéka. Váratlanul elhagyja állását, elhagyja a várost, ahová minden érdeklődése és becsvágya kötötte. Feleségével és kisgyermekével elrejtőzik valahol vidéken – megszakít minden vonatkozást tudománnyal és irodalommal. Hozzá tartozói, akiknél érdeklődünk, valami kedélybetegségről beszélnek. Egy napon, rendelőszobájában, hat revolverlövessel agyonlövi a feleségét és felvágja az ereit, kórházba viszik, mint őrültet...”*⁵ – így társítva az alakuló Csáth-képhez még az elmebajjal küzdő elmeorvos stigmáját is.

Kosztolányi Dezső, az író unokatestvére a *Nyugat* ugyanazon megemlékező számában arra vállalkozott, hogy végérvényesen eloszlassa a tévhiteket, és nyíltan beszéljen Csáth Géza betegségének és tragédiájának körülményeiről. Kosztolányi cikkében egyenesen a morfiumhasználattal hozza összefüggésbe az író novellisztikájának minőségcsökkenését; a szer valószínűsíthető, hogy hatással volt mind Csáth írói alkatára, mind világnézetére, azonban a ma nagy művek között számon tartott novellák zöme, az életmű kiemelkedő írásai az első morfiumadag befecskendezése előtt íródtak. Másrészt pedig – ha nem is csak a tisztán szövegközpontú elemzések a legcélravezetőbbek, – de a szöveg teljes alárendeltségének beszűkült recepciójától érdemes mégis minden esetben elhatárolódnunk. *„Csáth Géza*

⁴ KARINTHY Frigyes, *Csáth Géza*, = *Nyugat*, 1919/14-15 = <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00270/07988.htm> [2012.08.29.]

⁵ Uo.

morfinista volt és – közvetlenül – a morfium ölte meg őt (...) Hogy mikor kezdett élni a méreggel, biztosan nem tudom, de nem sokat tévedek ha – egyes jelek nyomán – 1910-re teszem azt az időpontot, mikor először szúrta magába az oltótűt és rákapott a szer használatára. Ekkor a Moravcsik-elmeklinikán mint gyakorlóorvos működött. (...) Néha csalódottan beszélt az irodalomról, azt mondta, hogy "boldog akar lenni" (...) Nyilvánvaló, hogy ekkor már ketten gondolkoztak és cselekedtek: ő és a morfium, mely beivakodott a vérébe és átalakította egykori egyéniségét. Azok az írásai, melyek a betegsége kezdőkorában jelentek meg, csak nagyon halványan tanúskodnak a változásáról. Még mindig eredetiek és finomak, de a figyelő szemnek már feltűnik, hogy valamiként másnak hatnak. (...) Régi, lírai hangja, mely közös gyermekkorunk és emlékeink édes mélységeiből szakadt föl, egyszerre megcsuklott és figyelmét a nagyon is földi, nagyon is kézzelfogható jelenségek kötötték le. (...)Csáth Géza az egészsége idején volt álomlátó, aztán csak a földre tekintett.”⁶ – véli Kosztolányi Csáth novelláiról.

Ezzel tehát láthatjuk, hogy letették az alapjait annak a Csáth-recepciónak, amely a művek mögött a morfiummal és önnön elmebajával küszködő, kultikus életűvé vált szerzőt látja, így alárendelve a szöveget az író személyének. Ha az egyébként is csekély számú – az *Egy elmebeteg nő naplójával* foglalkozó – írásokat számba vesszük, láthatjuk, hogy a kortársak által felvázolt Csáth-kép körvonalait szövik bele többnyire a műértelmezésekbe. Az irodalmi értéket hátravetve tehát az interpretációk magát Csáthot kezdték analízálni műveiből, így az általam taglalt elmeorvosi szakmunkából is. Ennek a dekadens Csáth-képnek a körvonalait is művészien visszatükrözi Szász János *Ópium* című filmje.

3.2. Szajbély Mihály és „Csáth Géza ismeretlen orvosi tanulmánya”

A Csáth-recepció mondhatni szinte „mostohagyermeké” az *Egy elmebeteg nő naplója*. Mindenki tudomásul veszi, hogy létezik, mindenki ír is róla, de csak távolságtartó perspektívából és végtelenül tartózkodó viszonyal. Valódi elismertséget tulajdonképpen sem szakmai, sem irodalmi berkekben nem volt képes kivívni magának, ennek oka lehet, hogy talán a szakmai körökben túlzottan „Csáth Géza”, míg irodalmi berkekben túl tudományos és szakmai hangvételő a mű.

⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Csáth Géza betegségéről és haláláról*. = Nyugat, 1919/16-17
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00271/08036.htm> [2013.02.23.]

Az egyetlen, szinte az életmű egészét átfogó, teljességre törekvő Csáth-monográfia 1989-ben jelent meg Szajbély Mihály irodalomtörténész összeállításában. Szajbély egy önálló fejezetet szán a „pszichoanalitikus” Csáth Géza/dr. Brenner József számára,⁷ amelyben összegzi, hogy az író miként került szoros kapcsolatba Freud tanaival. Külön kitér *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* című esettanulmányra is, amely hazai viszonylatban mindenképp az első Sigmund Freud hatására íródott analízisnek tekinthető,⁸ így a mű orvostudományi jelentőségében is áttörő és haladó szellemű szakmunkának számít. Szajbély bemutatja a tanulmány rövid elméleti hátterét és ismerteti tartalmát. Végezetül pedig a következő kérdést veti fel: „Miért választotta Csáth tanulmánya tárgyául éppen e kóresetet?”⁹ – ezzel párhuzamokat keresve – erősen pszichoanalitikus irodalomkritikai olvasathoz hasonlatosan – a könyvben szereplő G. és a kezelőorvos Brenner között. Kétség kívül kettejüket összefűzi többek között az írás szenvedélye, az anya korai halála, a hipochonder viselkedés, a haláltól való félelem stb., így kölcsönözve egyfajta önsors tematizáló jelleget is az *Egy elmebeteg nő naplójának*. Ez a típusú olvasat alapján véve egy meghatározó jelensége a könyv recepciójának¹⁰, azaz, hogy egy újabb pszichoanalitikus analízist igyekeznek felállítani Gizella analíziséből, a középpontba Csáth személy(iség)ét helyezve. Elmondható, hogy ez idáig ezen a típusú recepción, interpretáláson az irodalomtudomány még képtelen volt felülkerekedni, a művet mint teljes értékű irodalmi alkotást, Csáth Géza-művet senki sem vette górcső alá. Emellett mégis Szajbélynek köszönhető, hogy némi „csalással” Csáth Géza neve alatt adta ki az egyébként Brenner Józsefként publikált könyvet, végeredményben így mégiscsak elhintette annak az alapjait, hogy a művet valaha a Csáth-életmű teljes jogú tagjának tekintse az olvasóközönség. Az első, aki azonban ténylegesen fel is ismeri a mű igazi művészi értékeit, maga Szász János filmrendező lesz.

4. Az író, Csáth Géza

Csáth számára a memoáriródalom és a naplóírás meghatározó jelentőséggel bírt. Bizonyítható ez azzal, hogy számtalan, a múltat feldolgozó írása látott napvilágot, ezek közül a legismertebb kétséget kizáróan az 1912-13-as „*morfinista naplóként*”¹¹ definiált írás,

⁷ SZAJBÉLY M., *I. m.*, 179.

⁸ *Uo.* 181.

⁹ *Uo.* 187.

¹⁰ vö. AMBRUS E., *I. m.*, 143-145.

¹¹ SZAJBÉLY M., *I. m.*, 9.

amelyre Csáth végrendeletében az „*egyéb szexuális naplóim*”¹²-ként tesz utalást, de a sort még tovább folytathatnánk például a háborús feljegyzésekkel is. A naplóírás és -olvasás problematikus kérdésére több okból kifolyólag is ki kell térnünk. Egyrészt, mert a film későbbiekben történő vizsgálatához két „naplószerű” adaptált mű is hozzátartozik, az egyik az előbb említett csáthi 1912-13-as napló, a másik pedig a Gizella naplóján alapuló orvosi tanulmány.

Az önéletrajzírás és olvasás problematikája abban látszik körvonalazódni, ahogy Z. Varga Zoltán találóan összefoglalja, hogy „...*az önéletírás nem kizárólag irodalmi tény, ezért a poétikai megközelítés máris olyasmint helyez az érdeklődés középpontjába, vagy, ha úgy tetszik, abban ragadja meg tárgya lényegi vonásait, ami más szempontból csak a jelenség elhanyagolható és marginális részére érvényes.*”¹³ Tehát érdemes leszögeznünk, hogy „...*nem az életrajz és az életmű egybemosásáról van szó, hanem írásról, szövegekről, amelyek szerzője művész, akinek van magánélete, ennél fogva vannak magánjellegű írásai is.*”¹⁴

Az írás aktusával materiálissá válik még a legbensőbb gondolat is, amely magában hordozza a visszaolvashatóság és közzététel lehetőségét. „...*sohase csak magunknak és csak az asztalfióknak írunk, még ha ennek nem is vagyunk tudatában...*”¹⁵ – állapítja meg Fekete J. József. Az így leképezett gondolatoknál megjelenik a szerző mellett az interpretálásra vállalkozó befogadó személy, akinek – ahogy Philippe Lejeune fogalmaz – „szerződést” kell kötnie az adott szöveggel,¹⁶ ennek a folyamatnak az eredményeként válhat az autobiográfia irodalmi ténnyé. Manapság a naplóírás a világhálóra is kiterjedt, így elkezdődött az úgynevezett „blogirodalom” térhódítása, amely ugyancsak autobiografikus alaptermészetű, de irodalmi célzattal rendelkező szöveg.

Csáthnál az autobiográfia az 1912-13-as napló esetében szűk spektrumon mozog: erősen kórrajzszerű és önanalizáló hangvételű; elsősorban pedig a nyílt szexualitás és morfinizmus megélésének feldolgozása jellemzi, az utóbbi ténynek köszönhető, hogy az

¹² DÉR Zoltán, *Csáth Géza végrendelete*. = <http://archiv.magyarsozo.com/arhiva/2006/01/21/main.php?l=j2.htm> [2014-04-14]

¹³ Z. VARGA Zoltán, *Önéletírás-olvasás*. = <http://www.c3.hu/scripta/jelenkor/2000/01/15zvarga.htm> [2013.01.28.]

¹⁴ FEKETE J. József, „*Formálisan úgy cselekszel, mintha egy novellahősöd volnál*” *Irodalmon kívülség és belülség Csáth marginális műfajaiban – napló és levél – a mű árnyékában burjánzó (szöveg)világ.* = CSÁNYI Erzsébet (szerk.): *Csáth-járó át-járó – Csáth Géza, az irodalmi és a pszichológiai diskurzusok metszéspontja.* BTK Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2009. 164.

¹⁵ Uo. 162.

¹⁶ LEJEUNE, Philippe, *Önéletírás, élettörténet, napló*, L'Harmattan, Bp., 2003, 272.

irodalmi hagyomány ezt az írást „*morfinista naplóként*”¹⁷ definiálja. Ugyanakkor a coitusok feljegyzése egyfajta eratomán jelleget, hangnemet kölcsönöz a naplónak, Szállási Árpád cikkében a művet egyenesen a ma elterjedtnek számító eratomán irodalom egyik első szárnypróbálgatásának tekinti.¹⁸ Ebben a naplóban Csáth megemlíti másik munkáját is, amelyet pedig G. kisasszony naplójából írt: „*A nyarat Stószon töltöttem. Júniusban írtam meg könyvem a fürdőn. "Az elmebetegségek psychikus mechanizmusát". Folyton ezen dolgoztam 4 hétig. Ez alatt az idő alatt mentem fel az adaggal egészen 0,20 g-ig.*” Így önmaga is utalást tesz a mű elkészülésének időpontjáról illetve körülményeiről.

Novellisztikájában ugyancsak felfedezhetjük, hogy Csáth nem egy esetben szívesen él a fiktív „naplók” adta lehetőségekkel. Ilyen novellák például az *Egy vidéki gimnazista naplójából* és a *Részletek Mariska naplójából*, amelyek már címükben is utalnak a várható szerkezeti – azaz napokhoz rendelt – felépítésre. A napló jelleg egy közvetlenebb atmoszférát és hangulatot kölcsönöz ezeknek az írásoknak: a „fiktív” naplók többnyire profán, mindennapi témákat boncolgatnak. Ebbe a csoportba sorolható még az egyik leghíresebb Csáth-novella, *A kis Emma* is, ez azonban szerkezetileg két okból is eltér a fentebb említett novelláktól: nincs napokhoz rendelve a történet szála, és egy külső narrátor – az öngyilkosságba menekülő fiú rokona –, „önkéntesen” rendezí és közli a leírtakat. Ezen a ponton a hasonlóság kísérteties az *Egy elmebeteg nő naplójával*, ahol dr. Brenner ugyancsak a saját belátása szerint rendezí Gizella feljegyzéseit. Azonban még egy érdekességre is szükséges kitérnünk, az említett novellák esetében: a naplók mögött álló személyiségek egytől egyig gyermekek (tudvalevő, hogy Csáth novelláiban erőszerezetettel ír a gyermeki lélek mozzanatairól), velük szemben Gizella viszont már felnőtt.

A novellisztika még egy darabjára kell feltétlenül felfigyelnünk, ez pedig a film címével is megegyező *Ópium – Egy idegorvos levelesládájából* című novella. Ennél a műnél ugyancsak egy párhuzamra lehetünk figyelmesek, amely az alaptézisben látszik körvonalazódni: „*A lét esszenciája olyan drága portéka, amelyből egész nemzedékek évszázadok alatt kapnak – egy órát. Aki ebbe belenyugszik, az belenyugodott abba, hogy meghaljon, mielőtt megszületett. Aki azonban valójában emberré tudott lenni, és számot vetett magával – mint méltóságához illik –, az raboljon magának mindennap tizennégy órát. Ez a tizennégy óra egyenlő négyszáz generációnak nyolcezer éves életével. De számítsunk csak ötezret. Egy nap alatt tehát ötezer esztendő élek. Egy esztendő alatt ez körülbelül kétmillió*

¹⁷ SZAJBÉLY M., I. m., 9.

¹⁸ SZÁLLÁSI Á., I. m., 2197-2198.

évet jelent. Föltéve, hogy az ópiumszívást mint kifejelett erős férfi kezded, és nagy gondot fordítasz testi épséged fönntartására – amelyet legjobb ügyes orvosra bízni – tíz esztendeig élélhetsz. És akkor húszmillió éves korodban nyugodtan hajthatod fejedet az örök megsemmisülés jeges párnájára.”¹⁹ – írja Csáth Géza az *Ópium* című novellában.

Majd dr. Brenner szinte szó szerint ugyanezt a tézist mondja ki Gizella naplójának szubjektív kommentárjaként: „Sok testileg egészséges, épeszű ember meghal az életének delén anélkül, hogy elmondhatná magáról, hogy olyan nagyfokú, változatos és nagy mennyiségű élvezetben lett volna része, mint A.G. kisasszonynak.”²⁰ A kérdés mindkét esetben ugyanaz, mi szükséges ahhoz, hogy teljes életet élhessünk? Csak valamely többlet által élhető át az élet teljes egészében, amely elérhető akár a tudatmódosító szerek adta mámorral, de a „gondtalan” téboly ugyancsak oda vezethet – véli az író.

Sokszor tévesen a recepció során a művel kapcsolatban ugyancsak felmerül Csáth morfinizmusa, holott ekkor az író még nem élt a szer kártékony hatásával. A novellában éppen az ismeretlen iránti feltétlen vágyódás, az élet teljességére való törekvés sóhajai szólalnak meg. „...a morfinizmusról már húsz éves korában álmodozott, mikor fogalma sem lehetett a morfiúmról.”²¹ –írja Csáth Gézáról Kosztolányi Dezső a *Nyugatban*.

„Néha azonban a régi, szikrázó elme volt, különösen, ha nagyobb adag morfiúmot kapott. Tavaly még küldött egy novellát, melyben egyik elmebetegének az esetét írta meg, biztos tollal.”²² – írja az unokatestvér és író társ, Kosztolányi a *Nyugatban*. Biztosak nem lehetünk benne, hogy pontosan melyik novelláról lehet szó, de eszünkbe juthatnak *A tűz papnője*, *A kisasszony*, a *Palincsay* vagy épp a *Dénes Imre* című novellák – ahogy Földes Györgyi leltárba veszi az „elmekórtani eseteket”²³ bemutató műveket. Látható tehát, hogy Csáthtól nem állt messze, hogy orvosi praxisát összhangba hozza írásaival,²⁴ témává tegye kezelt betegei történetét, ihletet merítsen belőlük. (vö. *Ópium* című novella alcíme: *Egy ideg orvos levelesládájából.*)

¹⁹ CSÁTH Géza, *Mesék, amelyek rosszul végződnek*, Magvető, Bp., 1994, 109. (a továbbiakban CSÁTH, 1994.)

²⁰ Uő., *Egy elmebeteg nő naplója*, Magvető, Bp., 1978, 197.

²¹ KOSZTOLÁNYI D., I. m..

²² Uo.

²³ FÖLDES Györgyi, „Mióta ismerem a tudományt (...) azóta hiszek a művészetben” – *Természettudományos diskurzus és az esztétikai gondolkodás szerepe Csáth Géza novelláiban*. = *Alföld*, 2012/7, 62.

²⁴ HÓDI Sándor, *Vágy és realitás – A pszichotikus konfliktus Csáth életében és munkásságában*. = http://fuggosegek.blog.hu/2012/11/10/hodi_sandor_vagy_es_realitas_a_pszichotikus_konfliktus_csath_eleteben_es_munkaiban [2013.02.08]

Dénes Imre az Amerikába történő kivándorlás, a plátói szerelem megismerése után (akárcsak Gizellánál) falujába visszatérve kényszeres látomások gyötrik: „*Az orvos már rövid vizsgálat után kijelentette, hogy bizony a fiú megháborodott az elméjében. (...) Azóta – immár két év óta – minden hónapban meglátogatják Imrét a szülei. De nem változik a gyerek semmit se. Egész nap egy helyben ül, nem beszél senkivel egy hangot se, hallgat, bámul, néz a levegőbe (...) Csak egyetlenegyszer beszélt. Az egyik fiatal doktornak megsúgta, hogy üzeneteket kap Amerikából drót nélküli telefon útján. A szép missz telefonoz neki egész nap.*”²⁵

Mészöly Miklós az *Egy elmebeteg nő naplója Előszavában* a következőket írja Csáth Géza irodalmi munkásságáról: „*Író-orvos énje a szokottnál is világosabban érezhette, hogy minden mű valamiképpen kórrajz, kórismertetés; komplexek és reflexek bonyolult játéka (...) melyeknek előfeltétele minden lényegnyomozó irodalmi mű fikciójában benne van.*”²⁶ Gizella így könnyedén beilleszthető a további Csáth-hősök sorába, cselekedeteik mögött mindig megtalálhatók a miértek: a két Witman fiú „anyagylkossága” szinte szükségszerűen következő végkifejlett, amely az apa korai halálára vezethető vissza, Józsika és Vörös Eszti egymásra találása mögött is mély kauzális összefüggések rejlenek.

Itt kell külön is megjegyeznünk, hogy a pszichoanalízis és irodalom szoros kapcsolata már alapjaiban is jellemezte Freud szemlélet, gondolhatunk például az úgynevezett Ödipusz-komplexusra, amely elnevezése egyértelműen Szophoklész *Oidipusz király* című drámájára utal.²⁷ „*Sigmund Freud mélylélektanában egymásra talált a modern lélek elemzése, irodalom és lélektan közös érintkezési tartománya hihetetlen mértékben megnőtt.*”²⁸ – írja Vajda Barnabás. Ez a szoros „együtműködés” pedig egészen a pszichoanalitikus irodalomkritika kialakulásáig vezetett. Általánosan igaz, hogy a pszichoanalízis szinte már-már nagyobb népszerűségnek örvendett irodalmi berkekben, mint az orvostudományban, gondolhatunk például Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Kaffka Margit stb. munkásságára.²⁹ „*Bizonyára nem véletlen, hogy az irodalmi ambíciókkal teli fiatal orvost ennyire megragadta a pszichoanalízis szemlélete. Az írók később is különös fogékonyságot mutattak az új irányzattal*

²⁵ CSÁTH, 1994,

²⁶ MÉSZÖLY M., I. m., 12.

²⁷ BÓKAY Antal, *Bevezetés az irodalomtudományba*, Osiris, Bp., 2006, 183.

²⁸ VAJDA Barnabás, *Sigmund Freud és a XX. század eleji magyar irodalom – Tanulmányok magyar írók és a freudi pszichoanalízis kapcsolatáról*, Ab-Art, Bp., 2005, 11.

²⁹ PLÉH Csaba, *Pszichoanalízis, pszichológia és a modern irodalom.* = <http://villanyspenot.hu/?p=szoveg&n=12325> [2013.03.17.]

szemben, mondhatni, sokkal-sokkal nagyobbat, mint az elmeorvosok.”³⁰ – írja Buda Béla az *Egy elmebeteg nő naplója Függelékében*. Amikor egy író megalkotja műve szereplőit, odafigyeléssel és precizitással felépít egy struktúrát: finoman megrajzolja külső jegyeiket, a szemük, hajuk színét, a magasságukat, az alkatukat, majd ezt követően a belső énjüket, a sajátos lelki alkatukat, mennyire szeretnek, vagy mennyire kemény szívüket, fájdalmasak vagy örömteliek, mit miért tesznek, tetteikre mi a magyarázat. Valójában Csáthnál sincs ez másképp, de érthető módon lélekbúvár énje, ő maga mint elmeorvos még érzékenyebben reagált minderre, ugyanis ki ismerhetné jobban az emberi pszichét és jellemet? Ki ábrázolhatná ennyire kifinomultan, ennyire bonyolult rendszerben?

Összességében tehát láthatjuk, hogy témájában, struktúrájában is képes illeszkedni az *Egy elmebeteg nő naplója* a többi Csáth-műhöz, még ha feltehetően az elsődleges szándék ez esetben nem is irodalmi, sokkal inkább orvostudományi volt. Az író társ Kosztolányi tehát nem tévedett akkor, amikor a következőket írta unokatestvérétől a *Nyugatban*: „Csáth Géza, kiben egy volt a zene és az értelem, a szín és a világosság, a költészet és a tudomány....”³¹ Ha az író maga igyekezett is szétválasztani szerepköreit a felvett író névvel, ezek óhatatlanul is kölcsönösen hatottak egymásra: „Mióta ismerem a tudományt, ő mester – beszélt a költő – azóta hiszek a művészetben! Adieu!”³² – írja Csáth egyik novellájában.

5. Film és irodalom

A szépirodalmat már az antikvitás korától kezdődően meghatározta a „művészetköziség”, például a dráma mint a színművészet sajátja vált szövegi minőségében irodalmi alpanyaggá. Majd a modern korban az irodalmi szándékkal íródott szövegművek nőttek ki terüket, és adtak kiváló talapzatot az új művészeti-technikai ág, a mozgóképkultúra forgatókönyvei számára, erős alapot biztosítva egy véget nem érő interakció számára, amely mind nagyobb hullámokban teljesedik ki a két művészeti ág között.

A film és szépirodalom kapcsolata szinte egyidős a mozgókép születésével. A magyar filmes kultúra kialakulását is nagyban meghatározta az adaptálható irodalmi művek megléte. Janovics Jenő a *Corvin* vezetője hamar felismerte, hogy a modern magyar irodalom remek lehetőségekkel kecsegtet, gondolhatunk itt kiemelkedő íróegyénségeinkre, például Karinthy

³⁰ BUDA Béla, Csáth Géza tanulmánya a mai orvostudomány tükrében. = Csáth, 1978, 229.

³¹ KOSZTOLÁNYI D., I. m.

³² CSÁTH, 1994, 281.

Frigyesre, Babits Mihályra, Bródy Sándorra stb. A *Nyugat* művészei is készségesen álltak a filmgyárak szolgálatába egy-egy forgatókönyv megírása érdekében. A filmvászonon természetesen a „kortársak” mellett klasszikusok is megjelentek, bizonyítja ezt például a *Bánk Bán* 1914-es filmváltozata. Emellett Janovics Jenő korán felfedezte a film irodalomnépszerűsítő erejét is.³³ Később a hangosfilm megjelenése egy újabb erőteljes hullámot hozott magával hazánk filmművészetében.

Majd a filmipar rohamos fejlődésével párhuzamosan az adaptált forgatókönyvek „dominanciáját” önálló alapon nyugvó filmek kezdték átvenni, de manapság mintha ismét az adaptálás élné reneszánszát, mind a populáris, mind pedig a magas kultúra irodalmának számtalan műve került filmvászonra az elmúlt néhány évben (*A nagy füzet*, *A nagy Gatsby*. *A hobbit*, *Tajtékos napok* stb.). Számos hazai és világirodalmi példával is szemléltethetnénk, hogy megannyi irodalmi mű került már filmvászonra, végeredményül kapva hol rosszabb filmet, hol pedig egy olyan új alkotást, amely akár a felhasznált irodalmi alapot is messze túlszárnyalta. Annyi viszont bizonyos, hogy érdemes ilyenkor szem előtt tartanunk: az adaptálással egy önálló és független műalkotás teljesedik ki. „*Bár a regények (...) megfilmesítése állandóan zajlik, a rendezők általában hajlanak arra, hogy az eredetit csak erősen vázlatos szinopszisnak fogják fel.*”³⁴ –írja André Bazin filmesztéta az adaptálás folyamatáról.

Napjainkban az irodalmi művek filmes feldolgozásainak tekintetében a legérdekesebb kérdés a népszerűség kérdése lehet, az írott szöveg, az olvasás háttérbe szorulásával párhuzamosan a vizuális kultúra – azon belül is a filmművészet – elsőprő népszerűsége tett szert a fiatal generációk körében. André Bazin szerint ugyanis „...a film maradt az egyetlen olyan művészet, mely a tömegekhez szól.”³⁵

5.1. Az adaptáció nehézségei, problematikája

A filmes adaptációknál a befogadók részéről az egyik legnagyobb nehézséget jelenti, hogy általában túl szöveghű feldolgozás az elvárt, holott egy mű (mozgó)képi fel- vagy épp átdolgozása nem erről szól. Pontosabban nem is szólhat, első sorban azért sem, mert az írás

³³ SZABOLCSI Miklós szerk., *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. = SÓTÉR István főszerk., *A magyar irodalom története*, Akadémiai, Bp., 1966⁶ = <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/06/18.html> [2013.01.29]

³⁴ BAZIN, André, *Mi a film?* Osiris, Bp., 2002, 79.

³⁵ Uo. 82.

mechanizmusa és a film természete korán sem egyforma. Az adaptáció során egy teljesen új, önálló mű keletkezik, amely egy egészen más, vizuális beszédmóddal rendelkezik. Következtetésképp leszögezhetjük, hogy az adaptálásnak még véletlenül sem az a feladata, célja, hogy pontról pontra, szóról szóra visszaadja a feldolgozott műveket. Szász János sem erre törekedett filmjeivel: mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy például az *Anyagyilkosságból* készült filmjét a novellától eltérően *Witman fiúk* címmel illette – természetesen nem véletlenül; az *Ópium* pedig nem egyetlen műből, hanem a csáthi életmű több darabjából is merítkezik, mint például a címadó *Ópium* novella, az *1912-13-as napló* és az *Egy elmebeteg nő naplója*.

És hogy miért is tekintünk rájuk önálló, független művekként? A legfontosabb érv, hogy a film megértéséhez és értelmezéséhez a legkevésbé sem szükséges, hogy ismerjük az inspirációt adó műveket. Mert valóban nincs, és nem is kell, hogy többről legyen szó, mint inspirációkról. Fontosnak tartom, hogy kiemeljük: inspirációk. Célszerűnek gondolom a megnevezést, mert így képesek vagyunk elhatárolódni mű és adaptáció megbélyegzésétől, de emellett elismerjük egymást feltételező, de önmagukban is létezni tudó, egymást nélkülözni képes természetüket. Tehát nem hogy a műveket, de még Csáth személyét sem kell ismerni ahhoz, hogy a műveiből készült filmek élvezhetőek legyenek. Másrészt – ahogy Dragon Zoltán filmelmélet-kutató tanulmányában rávilágít – az sem feltétlenül igaz, hogy előbb ismerjük meg az írott művet, mint az elkészült adaptációt, sőt elképzelhető, hogy pont a film hatására látunk hozzá az adaptált mű olvasásához, ekkor pedig óhatatlanul is felbomlik mű és adaptáció – tévesen – lineárisnak vélt viszonya.³⁶ Ha mégis ismerjük ezeket a mögöttes indíttatásokat, irodalmi szöveghelyeket, persze kétségtelen, hogy többlétező nézhetjük az elkészült filmeket.

5.2. Az írás és a mozgókép természetének és mechanizmusának különbözőségei

A film esetében egyetlen képkocka megannyi impulzust közvetít: vizualitásában, akusztikájában, összhatásában, ezzel párhuzamosan mindezt a nyelv, a szöveg hosszan elnyúló sorokban képes csak realizálni. „Ha a film kifejezési lehetőségeit tekintjük, akkor be

³⁶DRAGON Zoltán, *Filmadaptáció – Az irodalom és a film végtelen dialógusa.* = <http://www.filmtett.ro/cikk/1807/filmadaptacio-az-irodalom-es-a-film-vegtelen-dialogusa> [2012.08.19.]

kell látnunk, hogy a beszélt nyelv csak egyike a film által felhasznált sok más eszköznek.”³⁷ – írja Füzi Izabella. Következtetésképp a mozgóképénél maga a kép válik a leírás tárgyává. ³⁸ A mozgókép sokkal összetettebb, mint az írott szöveg, főleg ha látványvilágában értelmezzük. Többet képes egyidejűleg megmutatni és magába foglalni, de ettől szegényesebb is, mint a szöveg, ha a befogadás felől nézzük a különbségeket. A film egyszerre bír vizuális, akusztikai és nyelvi tulajdonságokkal is, ezzel szemben az írott mű kizárólag nyelvi természetűekkel, de a nyelv azonban rendelkezik olyan tulajdonságokkal, hogy bizonyos akusztikai és vizuális „információkat” – habár összetettebb módon – de képes lekódolni.

Van egyfajta hierarchia irodalmi mű és adaptáció között, de az, hogy melyik emelkedik a másik fölébe, az pusztán perspektíva kérdése csak. Technikailag és popularitását tekintve a szöveg napjainkban aligha veheti fel a versenyt a mozgóképpel, de múltja, presztízse, hagyományai, tágabb és nyitottabb értelmezhetőségi lehetőségei, az, hogy sokkalta nagyobb teret enged a fantáziának, a szöveg felé döntik el a mérleg nyelvét. Ezt a felesleges hierarchiát érdemes ugyanakkor átértelmeznünk, és eljutnunk odáig, hogy az adaptált műre és a kész adaptációra mint inspiráció és innováció tekintünk. Az irodalom innovációjának kérdése egyébként is egyre többször hangzik el az irodalom jövőjét féltők szájából. Nagyon is aktuális a probléma, amikor a tömegművek és a számítástechnika egyre nagyobb térhez jutva szorítja ki jól megérdemelt helyéről a szépirodalmat és az olvasását. A filmadaptáció így kiszélesedik egyúttal az irodalom „újjaszületésének” és innovációjának kérdéskörére. Emellett alkalmas az adott mű újra megismerésére, a recepció átértelmezésére, sőt az adaptálással emelkedhet a feldolgozott alkotás popularitása is, azaz a filmadaptáció a különböző regiszterek közti átjárhatóságot is biztosíthatja – mint ahogy a vizsgált könyv és film esetében is látni fogjuk.

6. Szász János és Csáth Géza

Szász János rendező első ízben 1997-ben nyúlt Csáth-műhöz, ekkor a forgatókönyv magvát az író *Anyagyilkosság* című novellája alapozta meg, ezzel a filmjével a rendező közel húsz díjat tudhatott magáénak. Tíz évvel később azután ismét újabb Csáth-mű, pontosabban

³⁷ FÜZI Izabella – TÖRÖK Ervin, *Vizuális és verbális intermedialitás: törés, fordítás vagy párbeszéd?*
<http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mediatar/vir/tankonyv/intermedia/index04.html> [2013.03.24.]

³⁸ DRAGON Z., *I. m.*

művek kerültek Szász János rendezésében a filmvászonra.³⁹ A rendező ezzel az újabb adaptációval ugyancsak osztatlan sikert aratott, a 38. *Filmszemle* számos díját az *Ópium* nyerte el. A főszerepekre Szász János két külföldi, hazánkban viszonylag ismeretlen színészt kért fel: míg az örült nő szerepét Kirsti Stuboe színésznő játssza, addig dr. Brennert pedig Ulrich Thomsen (*Banshee*, *A nagy füzet*, *Ádám almái*, *Születésnap* stb.⁴⁰) alakítja a filmvászonon. „Az idegen ajkú színészek választásának oka a hitelesség is, abban a sokszor átbeszélt értelemben, hogy nem tapad az arcukhoz szerep, könnyebben azonosítjuk őket a megformált figurával.”⁴¹ – adja meg a lehetséges magyarázatot Novotny Katalin. A film látványtervét – az ugyancsak adaptált forgatókönyvön alapuló, Parti Nagy Lajos műveiből készült *Taxidermiából* is ismert – Szöllősi Géza designer készítette. A klinikának a komáromi Monostori erőd adott otthont, a helyszín, a berendezések még tovább erősítik a film amúgy is rideg és nyomasztó atmoszféráját. A filmben szereplő zenei betéteket a klasszikusok művei mellett – úgy mint Beethoven, Scarlatti,⁴² – a kortárs zeneszerző, Johann Johannsson *Odi et amo*⁴³ (Catullus: *Gyűlölők és szeretek* című epigrammájának) feldolgozása alkotja, amely zenemű jól illeszkedik a film komplex motívumrendszerébe.

„Csáth Géza novellisztikája ma is élő, olvasható, olvasásra ajánlott – üzeni a recepció. De mi kerüljön a terítékre a régi olvasó asztalán, aki túlvan már Csáth szépirodalmi művein? Van-e még újdonság, amivel újra becsábítható a varázsló kertjébe?”⁴⁴ – teszi fel a kérdést Fekete J. József a *Csáth-járó Át-járó* konferencián. A válasz természetesen egy határozott igen. Az irodalomtörténész ugyan ezzel az író naplófeljegyzéseit és leveleit kínálja a nagyközönség számára, de azok, akik esetleg a pszichológia iránt is mélyrehatóbban érdeklődnek, és a teljességre törekednek az életmű megismerésében, még tovább is merészkedhetnek, elérkezve egészen akár a vizsgált elmeorvosi tanulmányokig.

6.1. Egy elmebeteg nő naplója – Csáth Géza ismeretlen orvosi tanulmánya

Először érdemes és talán szükséges is, hogy lefektessünk a mű olvasatának szabályait: megpróbálom kísérletet tenni arra, hogy Csáth további, valóban irodalmi közönségnek szánt

³⁹ KLEMM József, *Harc a Lénnel*. = Híd, 2007/3, 91. = <http://epa.oszk.hu/01000/01014/00035/pdf/091.pdf> [2013.02.10.]

⁴⁰ <http://www.imdb.com/name/nm0860947/> [2014-06-06]

⁴¹ NOVOTNY Katalin: „Gizella én vagyok” – Szász János vidékre megy. = <http://www.filmkultura.hu/regi/2007/articles/reviews/opiumszege.hu.html>

⁴² Uo.

⁴³ JOHANNSSON, Johann: *Odi et amo*. = http://www.youtube.com/watch?v=-hFlsR_y2t4 [2013.03.17]

⁴⁴ FEKETE J. J., *I. m.*, 161.

műveivel hasonlatosan – párhuzamban és összhangban – interpretáljam ezt az elsősorban orvosi szakmunkát. Megteszem tehát azt a lépést, amelyet Mészöly Miklós a könyv *Előszavában* még csak „költői kérdésként” feszeget: „*Lehetséges, volna hogy G. kisasszony kórtörténetének átfogó feldolgozása Csáth soha meg nem írt regényeit helyettesítő olvasmányul is kínálkozik – mint regényformátumú sorselemzés, szaknyelven?*”.⁴⁵ A kérdés „aktualizálását” Szász János rendező 2007-es filmjének sikere alapozta meg, újraértelmezésre (és talán újabb kibővítésre is) sarkallva ezzel a „polihisztor” Csáth-életmű irodalmi vonulatát. A pszichikus elemzés mögött – mint láthatjuk – akár egy film alapjául is szolgáló fabuláris rész látszik körvonalazódni az olvasó fejében a vizsgált mű értelmezésekor, így ugyanakkor tehát megfelelő alapanyagnak kínálkozott egy vizuális narratíva megalkotásához.

6.1.1. A keletkezés körülményeiről

„Orvosi diplomájának megszerzése, 1909 óta a budapesti Moravcsik-féle ideg- és elmeklinikán dolgozott gyakornokként, s 1911 nyarán vetette papírra első tudományos könyvét, *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusát*, mely dr. Brenner József név alatt a következő évben jelent meg.”⁴⁶ – olvashatjuk a műről a Szajbély által írott monográfiában.

Kosztolányi a *Nyugatban* a következőket írja Csáth Géza könyvéről, erősen párhuzamot vonva az író betegsége és G. története között: „*Az, hogy elmeorvosnak készült, talán öntudat alatti kirezgése volt annak a megismerésnek, hogy beteg és magán akar segíteni. Lázas buzgalommal vágott neki a klinikai munkának és – Freud nyomán – nagyon fiatalon könyvet írt "Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusáról"*”⁴⁷ Általánosan elmondható, ahogy már fentebb esett róla szó, hogy a legtöbb *Egy elmebeteg nő naplója*-interpretációnál ugyancsak – talán hibásan – a párhuzamkeresés a jellemző G. és Brenner között, így alárendelve ezt a szöveget is Csáth Géza önnön tragikus életének, háttérbe szorítva, figyelmen kívül hagyva a mű valódi művészi és irodalmi értékeit.

A Csáth-recepció tanulmányozásánál már felmerült egy írás Karinthytól, mely a *Nyugatban* jelent meg az író halálát követően. Ebből egy hosszabb részletet fontosnak tartanék kiemelni, ugyanis érdekes lehet a mű valóságkapcsolatai szempontjából: „*Állunk együtt a tébolyda hideg folyosóján. (...) Rendes napi körútjára kísértem el: fehér köpenyben áll, egyik kezével fogja a kilincset, indulni készült de nem megy még. Egy nő tartja vissza – a*

⁴⁵ MÉSZÖLY M., I. m., 13.

⁴⁶ SZAJBÉLY M., I. m., 162.

⁴⁷ KOSZTOLÁNYI D., I. m.

mellékszobából rohant ki, zilált hajakkal, melyekből csomókat tépett ki az öncsonkító düh. Évek óta dolgozik ez a megszállott lélek egy szörnyűséges világrendszeren, melyben napok és holdak és csillagok születnek, iszonytató kozmosza a kétségbeesésnek, egy ismeretlen Lény akaratából, aki (az örült nő kötetekre való értekezésekben fejtette ki ezt) az egész világot csak azért teremtette, hogy őt megkapja és ízzenként kínozza halálra. Az utóbbi időben ez a Lény az örült látomásaiban összezavarodott a kezelő orvos személyével: most is azért rohant ki, hogy arcába hörögje mániákus vádjait. (...) Csáth Géza szótlanul és türelemmel hallgatja végig. (...) Meglepetve nézek Csáth Gézára és különös döbbenet villan át rajtam. Az orvos elborult szemmel mereven néz az örült szemébe. (...) Most már tudom: abban a pillanatban a végzetét látta: az erdőt, a kései országutat, a két idegen katonát, elvégzett végzetét mindennek ami ezen a Földön, ebben a világrészben és ebben az országban több és jobb és szebb és igazabb akart lenni a röhögő, durva közönnél – végzetét a halandó szeretetnek a halhatatlan gyűlölet világában.”⁴⁸ – írja Karinthy. Az idézett írásában szereplő, a „Lény” által sanyargatott, grafomániával küzdő, sajátos világrendszert megalkotó nő képe hatására okkal következtethetünk Gizella személyére, a nő tehát valószínűsíthető, hogy Brenner egy betege volt a klinikán, akihez így feltehetőleg a könyvben idézett írások is tartozhatnak.⁴⁹ Ez azonban a vizsgálat szempontjából nem feltétlenül releváns, inkább csak érdekes információ, ugyanis ne felejtjük el, hogy a művet mint egy Csáth-„regényt” veszünk számba.

Külön érdekesség még, hogy Csáth az 1914. évi naplójának augusztus 20-i bejegyzésénél egy álmáról ír részletesebben, amelyben Gizella is megjelenik: *„Álom: (...) Hirtelen egy kép: Kohn k[is]a[sszony], aki szintén itt sétált a korzón, izgatott és sír. Moravcsik azt mondja, hogy kidobhatja, mert nemi dolgokat beszél. A nő szégyelli és azt mondja »Tessék engem a fektetőre internálni, ha ilyeneket beszélek, és megbüntetni!« Szavaiban érezni a szexuális izgalmat, amelyet nagy erőszakkal nyomott el, de amelyet mégiscsak ki akar elégíteni, mert büntetést kér.”⁵⁰*

6.1.2. (Szép)irodalmiság kérdése

Ahogy már esett szó róla, Csáth a felvett írói „álnévvel” elszeparálta egymástól írói és orvosi munkáit. A vizsgált mű – a Szállási által publikált könyvborító tanulsága alapján – dr. Brenner József munkájaként látott napvilágot. Az irodalomtudományban ismeretes cím, az

⁴⁸KARINTHY F., I. m.

⁴⁹ SZAJBÉLY M., I. m., 178.

⁵⁰ CSÁTH Géza, *Fej a pohárban – Naplók és levelek 1914-1916*. Magvető, Bp., 1997, 16-17.

Egy elmebeteg nő naplója (a hangzatos „Csáth Géza ismeretlen orvosi tanulmánya” alcímmel együtt) csupán Szajbély Mihály „művi” beavatkozásának eredménye.⁵¹ Az azonban kétségtelen, hogy ezzel a lépéssel közelebb hozta Csáth eme alkotását az irodalmi berkekhez, ennek lesz egyfajta folytatása, vagy talán betetőzése is Szász János rendező filmadaptációja. Az elsődleges szándékot tekintve tehát a mű az orvostudomány számára íródott, szakmai igényű kórismertetés, vagy – ahogy Vajda Barnabás fogalmaz: „kórirat-gyűjtemény”⁵² Arról viszont nem szabad elfeledkeznünk, hogy ahogy irodalmi igényű munkáit, úgy naplóit és elmeorvosi szakmunkáit is ugyanaz az individuum, az író Csáth alkotta meg – figyelmen kívül hagyva, hogy ő maga mégis tudatosan elkülönítette egymástól szerepköreit.

„A művészi sűrítésben maga az alkotó is benne van. Tehát ha önt lerajzolnám, portrét készítenék, ez a kép nem önre lenne elsősorban jellemző, hanem rám, az én készségeimre. Most van egy ilyen napló, egy beteg naplója alapján alkot meg valaki, akár orvos, pszichiáter, író – még ha az eredetiben is voltak irodalmias vonások, de akkor is ez egy új alkotás, nem egy mechanikus másolás, ez a mű már nem biztos, hogy a nőről szól, hanem a pszichiáterről és a művésztől – ez pedig szétfolyik Csáth Gézánál.”⁵³ – véli dr. (a pszichológus nevét abból kifolyólag nem közlöm, mert könnyen így beazonosíthatóvá tenné az egyetemet) pszichológus az Egy elmebeteg nő naplójáról. Hiába tehát Gizellát ábrázolja a „portré”, azt ugyanakkor Brenner József „festette meg”, öntötte formába, vagyis ugyanaz a Csáth Géza, aki novelláival már életében elismert író lett. A történet pikantériáját pedig pont az a „sorszerűség” szolgálhatja, hogy egy író-orvos éppen egy íráskényszerétől szabadulni képtelen nő történetét írja meg, (olykor szubjektív kommentárokkal bővítve), aki ráadásul még jól is ír: „...a napló irodalmi értéke nem kis szerepet játszott abban, hogy Csáth éppen őt választotta példának és a részletes analízis alanyának.”⁵⁴ – írja Ambrus Enikő. Emellett maga Csáth külön is kiemeli Gizella írásmódjának irodalmi értékét. „Írásai logikusságukból és retorikus szépségekből semmit sem vesztenek...”⁵⁵ és „Gyönyörködik az írásművészetében. »Önök nem fogják tudni, hogy holttestemmel együtt a szegény beléje gyömöszölt, számtalanszor gombolyagba gyúrt, összeharapott lelkemet, az egyetlen valóban élő, a villanydelejes érző és gondolkozó valamit is örökre eltemették!« Pompás mondat!” – vélekedik dr. Brenner a nő naplójáról. Első sorban

⁵¹ SZÁLLÁSI Á., I. m., 2198.

⁵² VAJDA B., I. m., 106.

⁵³ Interjú (a pszichológus nevét abból kifolyólag nem közlöm, mert könnyen így beazonosíthatóvá tenné az egyetemet) pszichológussal, a (...) egyetem tanszékvezető oktatójával. Készítette: (A dolgozat szerzője)

⁵⁴ AMBRUS ENIKŐ, Csáth Géza és a pszichoanalízis, = DÉR Zoltán szerk., Emlékkönyv – Csáth Géza születésének századik évfordulójára, Velijko Vlahovic, Szabadka, 1987, 143.

⁵⁵ CSÁTH, 1978, 78.

az írás „szépségét” a kozmikus világ- és létszemlélet kidolgozott részletessége, a Lény és Gizella „harca” adja.

Emellett még egy fontos pontot is túllép a mű a szakírás jellegen, ez pedig Freud elméletének továbbgondolásánál, a komplexek rendszerének átalakításánál érhető tetten. Itt ugyanis az író saját korát érintő kérdésekhez igazodik, így a mű kórismertetésén túl korraj is egyben. (Pl.: nemzetiségek, nemzeti öntudat – faji komplex; osztály- és réteggülönbségek – anyagi/önfenntartási komplex stb.)⁵⁶

6.1.3. A könyv felépítése és narratív szerkezete

A könyvet, melynek eredeti címe *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*,⁵⁷ szám szerint öt tematikus egység építi fel, ezek a fejezetek pedig a következők: *Az elmebetegségek általános pszichológiája*, a *Kórrajz*, *A pszichózis analízise*, a *Diagnózis* és a *konklúzió*, azaz a *Befejezés*. A mű központi magvát jelentő *Kórrajzon* belül Csáth röviden elmeséli a beteg életét, azokat a múltba nyúló összefüggéseket, amelyek a jelen tébolyához vezettek. Külön fejezetben taglalja Gizella „*téves eszméinek rendszerét*”, azt a mitológiát, amelyet a nő alkotott meg részletes precizitással.

A struktúrát az író/orvos által összemontírozott naplórészletek, levéltöredékek, az orvosok és a beteg között lezajló párbeszédek, a Lény monológjai, analizáló és elemző részek építenek fel. Tehát az egyébként egységes szerkezetre nagyfokú műfajkeveredés jellemző. A mű – irodalmi szemmel nézve bravúrosnak ható, hármas elbeszélői technikát vonultat fel: ha Brennert önkényesen kinevezzük a mű „absztrakt” explicit narrátorának,⁵⁸ akkor ő a kommentárok és összefüszések által – mint egyfajta kompilátor – a másik kettő fölébe helyezkedik. Gizella ugyanakkor mint implicit narrátor⁵⁹ a naplóírás klasszikus egyes szám első személyű elbeszélő-technikájában fogalmazza meg beteges gondolatait; az általa kreált Lény pedig – a hitelesség látszatát fenntartva – ugyancsak az egyes szám első személyű megnyilatkozási formával bír. A filmben Szász a Lényt szintén Gizella tolmácsolásában szólaltatja meg, valószínűleg mivel furcsán hatna egy teljesen más hang alkalmazása a Lényhez, elvégre ő csak G. fantáziájában él és létezik.

⁵⁶ AMBRUS E., *I. m.*, 151.

⁵⁷ SZÁLLÁSI Á., *I. m.*, 2198.

⁵⁸ BRANIGAN, Edward, *Narráció*. =

<http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mediatar/vir/szovegyujtemeny/branigan/index03.html> [2013.02.26]

⁵⁹ Uo.

6.1.4. „A téves eszmék rendszere” – Gizella „mitológiája”

A könyv tulajdonképpen főszereplője, Gizella egy skizofrén hysteriás beteg, az író az ő történetét komplexek és tünet együttesek végeláthatatlan sorából építi fel. A betegség és a kreált Lény lényegében a túlérzékeny szexualitás kivetülései. A műből megtudjuk, hogy Gizella élete zátonyra futott, beteg anyját kell ápolnia, mindeközben döntéshelyzetbe kényszerül egy esetleges házassági ajánlat miatt, de ő ragaszkodik a szerelem áhított érzéséhez. „a beteg már alapjában döntött – a szerelem mellett.”⁶⁰ Azonban a szeretett fiatalember végül mégis eltűnik a képből. „A fiatalember, aki miatt visszautasította az özvegyember házassági ajánlatát, nem nyilatkozott, hanem eltűnt a látóhatárról.”⁶¹ Ezzel végképp csorbát ejtve a nő szexuális komplexén, aki ennek kompenzálására megalkotja sajátos világát. Gizella életében egyszer csak egy hirtelen fordulat áll be, „a körúton valami szellő legyinti meg az arcát.”⁶² A Lény egy idegen erő, amely uralmába kerítette a lányt, belülről fojtogatja, írásra kényszeríti őt. Egyszerre bír transzcendens és isteni tulajdonságokkal, a külvilág felé kizárólag Gizella lényén át képes megmutatkozni, mind cselekedeteiben, mind pedig lekódolt soraiban. „Tudd meg tehát, én vagyok a te Istenednek egy karja. Maga az Isten! (...) már a hatalmamban vagy.”⁶³ – jelenti ki a Lény Gizella tolmácsolásában. A nő írásaiban ennek a „behatásnak”, „üldöztetésnek” a történetét meséli el, akivel ő is csak elmebetegsége okán képes kapcsolatot kialakítani.

»Én a te Istenednek egy karja vagyok. Látod az én torz-arcomat? Ez egy karnak a vége. Ez a kar felvezet egészen a Napig. A Nap élő lény, a Nap az Isten. A Napból mint közös törzsből millió és millió olyan kar indul ki, mint amilyent te látsz magadban. Minden ember számára van egy ilyen karom, amely láthatatlan. Ezen karok által kormányozom én a világot! Ez a láthatatlan kar intézi az embernek sorsát, sőt lépteit, legcsekélyebb cselekedeteit...»⁶⁴ Az idézetből is láthatjuk, hogy Gizella a Lényt festői szépséggel, és precíz aprólékossággal tárja az olvasó elé. A képzelt Lény szinkretikus mitológiai vonásokkal rendelkező, isteni teremtményhez hasonlatos, amely a világot irányítani képes, ezzel Gizella saját cselekedeteit is neki tulajdonítja. A nő a Lényt mint egy negatív erőt, „ördögöt” kontrasztba állítja Istennel. Az emberi természet sajátja, hogy igyekszik a létet bizonyos transzcendens erő befolyásának tulajdonítani, ezzel elhelyezni magát a kiismerhetetlen és végtelen világban. A nő orvosaitól

⁶⁰ CSÁTH, 1978, 144

⁶¹ Uo. 145-146.

⁶² Uo. 144.

⁶³ Uo. 62.

⁶⁴ Uo. 62.

várja, hogy megszabadítsák őt a Lény karmai közül: „...egypár vágással kiszabadítanák a lelkem még élő részét, és megmentenének az örök és boldog élet számára.”⁶⁵ – írja Gizella. A férfi orvosok figyelmét így igyekszik felhívni magára, nem egy esetben N. doktor menyasszonyának is képzele magát. „A Lény beavatott engem, hogy N. doktor el fog venni feleségül...”⁶⁶ Az orvos „visszautasításaira” válaszolva Gizella megvádolja N.-t, hogy az orvos célja, hogy elvegye tőle a Lény ismeretét.

A nő szinte már-már messianisztikus szerepet vállal magára, mint egyedüli ember, aki a Lényt képes volt felismerni önmagába, és küzdeni ellene. „Azt pedig teljes bátorsággal merem mondani, hogy azt, aki velem jót tesz, az egész emberiség fogja megjutalmazni.”⁶⁷ Folyamatosan kivégzésére készül, és ennek hangot is ad írásaiban. „»A Nap az utolsó években veszít az erejéből, és sugaraiban nincs többé aranyfény, ezenkívül napközben is sokszor vérvörössé válik.« Ezek a hallucinációk csodálatos szépséggel és költőiséggel egészítik ki az egész mitológiát.”⁶⁸ A könyvből kiragadott idézetből is látszik, hogy maga Csáth is egyfajta irodalmi értékkel felruházott mitológiaként definiálja Gizella képzelgéseit, így miért ne tehetnénk ezt meg mi magunk is?

6.2. Ópium – Egy elmebeteg nő naplója

Szász János rendező *Ópium – Egy elmebeteg nő naplója* című filmjét három, részben teljesen különböző közegből való Csáth-mű alkotja. Ezek egész pontosan a főcímmel megegyező, egyértelműen szépirodalmi szándékkal íródott *Ópium* novella; a kultikussá vált – első sorban talán magánemberként írott, de mára már az olvasóközönség körében is közkedvelt – *1912-13-as napló*; és – a Szállási által bizonyítottan dr. Brennerként írott – orvosi tanulmány, az *Egy elmebeteg nő naplója*, amely épp határsávon áll „tudományos diskurzusával”,⁶⁹ ám a film egyértelműen nagyot lendített irodalmi szférába való emelésén.⁷⁰ Abban azonban mind a három mű megegyezik, hogy egyazon individuum gondolatainak lenyomatai.

Emellett számos valóságalelem (ópiumfüggőség, Moravcsik-klinikán való praktizálás stb.) is tarkítja a történetet, de összességében semmiképp sem beszélhetünk önéletrajzi

⁶⁵ Uo. 71.

⁶⁶ Uo. 92.

⁶⁷ Uo. 79.

⁶⁸ Uo. 160.

⁶⁹ FÖLDES Gy., I. m., 58.

⁷⁰ SZÁLLÁSI Á., I. m., 2197.

filmről, a történet alapvető struktúrája a fikció pillérein áll. Fekete J. József a következőképpen definiálja a körvonalazódó Csáth-jelenséget: „*Ez az életet művé emelő nagy performance...*”⁷¹. Művé emelkedett, és ezt a „művet” is sajátos módon – tehát nem mint klasszikus életrajzt – interpretálja Szász az írott művekkel egyetemben. A cselekmény az 1913-as évben játszódik, ahogy azt egy képkocka is szemlélteti a néző számára, az író-orvos Brenner a híres Moravcsik-klinikára érkezik, ahol elmebetegeket kezelnek középkori kínzóeszközökhöz hasonlatos „eljárásokkal”, a hely szellemével ellentétben Brenner viszont kora felvilágosult orvosa, aki a freudi pszichológia elkötelezett híve. Orvosként kerül a klinikára, de közben maga is beteg, súlyos morfiumfüggőségével küzd. A klinika megfelelő teret biztosít számára, hogy büntetlenül a szerhez juthasson, ám közben belülről emészti írásképtelensége, alkotói válsága, mely épp szenvedélybetegségéből gyökerezik. Ekkor jön a klinika egy betege, Gizella a képbe, aki viszont a grafománia rabja. Különös – az írásaktus együttes megéléséből szinte törvényszerűen következő – vonzalmuk a képernyőn már az első találkozástól kezdve nyilvánvalóvá válik.

6.2.1. Intertextuális dramaturgiamontázs

A filmben szembetűnően kevés dialógus hangzik el, ehelyett a mérleg nyelve a monológokká átalakuló naplóbejegyzések irányába dől el, amelyeket a közismert Csáth-művekből vett egyenes idézetek és allúziók építenek fel, egész pontosan az *Egy elmebeteg nő naplója* és az *1912-13-as napló* sorai csendülnek fel néhol apróbb változtatások kíséretében. Szász János rendező pedig ezeket a jól ismert szöveghelyeket tölti fel és köti össze a különböző cselekvéssorozatokkal. A dramaturgia tehát mint egyfajta intertextuális természetű, akusztikus szövegtér kapcsolódik a vizuális tartalomhoz. Ezen kívül Csáth szépirodalmi munkásságából kizárólag az *Ópium* című novella hangzik el szinte teljes terjedelmében Brenner és Moravcsik tolmácsolásában. A film érdekessége, hogy az író által felvett Csáth Géza nomen egyetlenegyszer sem hangzik el a filmben, holott írói énjére a rendező több ízben is fény derít, például amikor az író éppen saját könyvét lapozza, amelyen önnön portréja szerepel. A 2005-ös harmadik *Draft Scriptből* egyértelműen kitűnik, hogy a könyvbéli A.G. kisasszony Szász filmjében eredetileg Emma Robinson néven szerepelt volna, így

⁷¹ FEKETE J. J., *I. m.*, 169.

nyomatékosan utalva Csáth Géza irodalmi munkásságára, egész pontosan *A kis Emma* című novellára, ezt a direkt utalást azonban később mégis Gizellára módosították.⁷²

Gizella és Brenner történetét az 1912-ben megjelent orvosi disszertációból, amely tartalmazza G. kisasszony naplóját, és az 1912-1913-as Csáth-naplóból ismerhetjük meg. Ezeket az írásokat Vajda Barnabás mint „*önanalitikus és naplószerű*”⁷³ alkotásokat definiál. A két mű között még a szexuális és írásaktus von erős párhuzamot. A filmvásznon Szász János rendező egy felettes fikció segítségével fűzi össze és formálja egésszé a két életutat. Érdekes, hogy az adott művek kisebb eltolódással a csáthi pálya egyazon szakaszán készültek el. Szász János párhuzamvonása Csáth Géza és a Gizellát kezelő, a könyvben szereplő N. doktor között, aki iránt a nő erős érzelmeket táplál, nem alaptalan. Dr. Buda Béla a mű *Függelékében* a következő indokot hozza fel arra, hogy a két orvos feltehetőleg egyazon személy lehet: „...*hogyan csap át időnként, ugyancsak a büntudatot csillapítandó és az erkölcsi cenzúra kijátszása érdekében, a szexuális érdeklődés N. doktor iránt – aki valószínűleg maga Csáth lehet, hiszen ismerve az elmeklinikák szellemét, egy fiatal orvos aligha dolgozhatott volna fel más esetet, mint a sajátját...*”⁷⁴ Tulajdonképpen erre a kapcsolatra alapozva képezi le utólagosan a rendező Brenner és Gizella tudatosan megkomponált, fiktív történetét. „*Jól tudjuk, hogy hysteriás nőknél, akik általában szeretik a férfitársaságot, amely hiányozván, az orvos személye pótolja azt, vagy akik egyenesen beleszeretnek az orvosba*”⁷⁵ – analizál Csáth az *Egy elmebeteg nő naplójában*. Szász filmjében azonban nem csak a nő táplál érzelmeket Dr. Brenner iránt, hanem az orvost is megfogalmazhatatlan vágy keríti hatalmába Gizella iránt.

A két szereplő viszonya ugyanakkor érdekes színezetet kap a filmvásznon, nem csupán az analizáló kezelőorvos és az analizált beteg rideg, távolságtartó és formális kapcsolata fűzi őket össze, hanem ennél sokkal bonyolultabb viszonyrendszer. Első látásra, a külvilág felé való megnyilvánulásaikban teljesen eltérő személyiségek, míg Gizellát szélsőséges kitörések jellemzik, addig az orvos környezete személyében nyugodt és megfontolt, egy új kezelési mód elkötelezett híve. Gizella a megszemélyesített Lénnel küzd, addig Brenner a személytelen lény, a morfium „rabja”. „*Brenner egészen másfajta alak. Mindkettő ugyanazon a skálán van az örületben. Az egyiket be kell zárni, a másik rendesen csillapítja magát mindenféle segédeszközökkel.(...) Brennerben elfogadás van, nem lázadás,*

⁷² SZÁSZ János – SZEKÉR András, *Egy elmebeteg nő naplója* – 3. Draft Script, 2005, 28.

⁷³ VAJDA B., I. m., 106.

⁷⁴ BUDA B., I. m., 235.

⁷⁵ CSÁTH, 1978, 134.

Gizella meg csupa lázadás. Az ő írásai rendszertelenek, Brenner írásai viszont átláthatóak, világosak, strukturáltak, nagyon kemények, nagyon keményen önmagával szembenézők.”⁷⁶ – nyilatkozta a rendező, Szász János. Érdekes kérdés, hogy vajon Brennert mi is vonzza igazán Gizellában? Talán – ahogy Karinthy utal rá – saját végzetét látja benne, mint elmeorvos? Ami ennél még valószínűbb, hogy a felszín alatt megbúvó Lényt „keresi”, amelyből Gizella íráskényszere táplálkozik, így találva egyfajta gyógyírt saját írásképtelenségére. „Mind jobban foglalkoztat Gizella. (...) Írásaiban van valami megmagyarázhatatlan, szokatlan erő. Újabb és újabb lapokkal áraszt el. Minden alkalmat megragad, hogy írjon nekem. Irigylésre méltó az a szenvedély, ahogy gondolatait papírra veti. Ó ha én tudnék így írni!”⁷⁷ – jegyzi fel az orvos naplójába a filmben.

Az írás mechanizmusához való viszonyulásuk szerint is két ellentétes pólust képviselnek. Brenner a megélhetésért ír, amely emellett gyönyört is nyújt számára, Gizella kényszerből ír, vagy inkább kényszeresen. „Gizella (...) nem tud mást, csak írni, szavakból újraépíteni a világot...”⁷⁸ Azt a világot, amelyet a téboly rombolt le, és amelyet a képzelet szül újra, majd pedig az írás realizál, önt újra formába és tesz materiálissá. Míg Brenner keservesen számolja a betűket, addig G. minden pillanatot megragad, és minden felületet felhasznál, hogy az írásban kiteljesedhessen.

A nő kéri kezelőorvosát, hogy vágja ki az agyát, így valószínűleg a Lénnyel egyidejűleg az írás kényszerű cselekvésétől is szabadulni akar. „–Van valami kívánsága?”⁷⁹ – kérdezi Brenner G.-től. „Vágja ki az agyamat!”⁸⁰ – veti oda Gizella. A filmvásznon egymásra utalt figurákká válnak, kölcsönösen rendelkeznek valamivel, amely a másik számára nélkülözhetetlen. Kezelőorvos és páciens között tehát fokozatosan alakul ki a testi és lelki vonzalom. Gizella a szexuális komplex által vágyott férfit látja Brennerben és a Lénytől való szabadulás reménye látszik körvonalazódni az esetleges lobotómia elvégzésével, míg az orvos Gizellában a „Lényt”, írásképtelenségének „gyógyírját” keresi. A köztük megesett szexuális aktus is csupán csak eszköz, hogy képes legyen kapcsolatba lépni a Lénnyel.⁸¹ Klemm József egyfajta „fausti szövetséghez”⁸² hasonlítja Brenner írás utáni vágyát, amelyet a „Gonosz” megismerésével igyekszik megszerezni. A film egyik kulcsjelenete, amely ennek a

⁷⁶ VÁRKONYI Benedek: *Beszélgetés Szász János filmrendezővel – Kalandtúra a múltba.* = http://www.filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=9825 [2012.09.08.]

⁷⁷ SZÁSZ János: *Ópium – Egy elmebeget nő naplója* (DVD). 2007.

⁷⁸ KLEMM J., I. m., 93.

⁷⁹ SZÁSZ János: *Ópium – Egy elmebeget nő naplója* (DVD). 2007.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ KLEMM J., I. m., 92.

⁸² Uo. 91.

szövetségnek az első fontos mozzanata, amikor Brenner és Gizella „színt vallanak”, mind a ketten – ha csak burkoltan is – de nyilvánosságra hozzák önnön érdekeiket. (– *Magának gyönyörű szép szeme van!* [Gizella]; –*Tudja, hogy maga remekül ír? Sokszor kedvem lenne folytatni az írásait!*⁸³ [Brenner])

Brenner tehát három harcot vív egyidejűleg:⁸⁴ küzd az ópiummal, küzd Csáth Gézaként, hogy képtelen írni, és küzd dr. Brennerként az elavult pszichológiákkal. E három közül az írás emelkedik a többi fölé, ugyanis titkolt morfinizmusa lelepleződik, de a szertől mégis képtelen megszabadulni, az intézetet el kell hagynia; habár elveivel ellentétes, Gizellán mégis elvégzi a lobotómiát, haladó szellemisége ezen a ponton elbukik; de végül írásképtelenségére választ talál. Mi mástól is félhetne jobban a művész, minthogy képtelen újabb és újabb alkotások teremtésére? A morfiummámorban úszó, betűket, szavakat számláló, talán az életet még részben reálisan látó orvos attól sem retten vissza, hogy a „gyógyírt” egy íráskényszertől sanyargatott elmebeteg nőben találja meg. A recept sikeres volt, a nemi aktus, az egybeolvadás szimbolikus megélése után az író újra képes alkotni, hogy aztán végül az ópium őt is a nő sorsára juttassa.

„Szász János filmjének kivételes értéke a művészeti precizitás.”⁸⁵ – emeli ki Klemm József cikkében. Az *Ópiumban* tényleg minden a helyén van, az irodalmi szöveghelyek, a téboly leképeződése, a szerelmi aktus szimbolikussága, az alkotói válság megélése, a szenvedélybetegség szenvedélyes gyötrelme egy kalapban, mindez Szász rendezésében összetartó struktúrává olvad a filmvásznon és a néző tudatában egyaránt. A filmnek szó szoros értelemben vett lezárása nincs, tulajdonképpen épp a fikció és realitás különös egyvelege ad nyitott értelmezhetőséget a filmnek, a szakavatott néző tudja, hogy mi lesz dr. Brenner történetének vége.

6.2.2. A film biblikus motívumai

A keresztény mitológia hatásai tetten érhetők Szász János filmrendező munkásságában – hívta fel figyelmemet az interjú során Kéner Balázs, a film irodalmi tanácsadója.⁸⁶ Ezek az elemek finom utalások képében pedig az *Ópium* című film esetében is megjelennek. A nő

⁸³ SZÁSZ János: *Ópium – Egy elmebeget nő naplója* (DVD). 2007.

⁸⁴ KLEMM J., I. m., 92.

⁸⁵ Uo. 93.

⁸⁶ Interjú Kéner Balázs Csáth-kutatóval, Szász János *Ópium – Egy elmebeteg nő naplója* című filmjének irodalmi tanácsadójával. Készítette: (A dolgozat szerzője) [2012.03.17.]

(Bognár Gyöngyvér), aki képtelen elviselni Gizella tébolyát, és ezért önkezével vet véget életének: az úrvacsorához hasonlatosan mint ostyát veszi szájába a borotvapengét. Egy másik esetben pedig Gizella kényszer-gyógykezelésénél, amikor bőrszíjakkal és láncokkal a magasba lógatják, Krisztus kereszthalálára utaló testtartásban ábrázolja a nőt Szász János. Gizella dr. Brennerhez fohászkodik a megváltó segítségért: „... *élve felfal, elrohadok, engem belülről rág szét a gonosz. Tudom, maga őt akarja...*”⁸⁷ A könyv elemzésénél már esett szó róla, hogy az elmebeteg nő messianisztikus szerepvállalásának is hangot ad írásaiban, így a film eme szimbolikus rétege jól illeszkedik Gizella történetéhez.

A színszimbolikának is meghatározó szerepet szán a rendező, feltűnő, hogy míg Gizella minden esetben világos, fehér ruhában szerepel, addig Brenner sötét öltözetben jelenik meg, így kettejük között a filmvászonon még erősebb kontraszt képződik.

6.3. Az írás- és szexuális aktus vizuális és nyelvi motivikája

Csáthnál a szexualitás és az írás erőteljes összefonódása tetten érhető jelenség (vö. *1912-13-as napló*), ennek egyik oka feltehetően a pszichoanalízisben gyökerezhet, ugyanis Freud minden eredőjének a szexualitást tartotta, amely mozgatja emberi cselekvéseinket, tevékenységeinket. „*A művészet a művészek életének egy-egy darabja papiroson, zenekaron, vásznon, márványban, és minthogy az élet domináló vezérmotívuma a nemi élet, tehát a művészet is elsősorban a nemi életről beszél.*”⁸⁸ – rendeli alá Csáth Géza egy írásában a művészetet és az irodalmat a szexualitásnak.

Gizellánál a szexuális komplex sérüléséről beszélhetünk, amely lavinák sorát indítja el. Kénytelen beteg anyját ápolni, így kériit visszautasítani. „*Egyedül anyját – aki szívbajban szenved – szereti az imádásig.*”⁸⁹ Az elmebeteg nő sajátos mitológiát kreál, amelynek középpontjában a Lény áll, aki befolyásolja cselekedeteit. Csáth azonban az analízis során a Lényhez pluszban egy szimbolikus jelentésréteget is társít, mely szerint: „*valószínűnek látszik már itt, hogy az ördög az üldöző férfi szimbóluma.*”⁹⁰ Tehát: „*...itt nem üldözésről, hanem szerelmi üldözésről van szó, hogy az üldöző nem ördög, hanem férfi, és hogy nem az életért folyik a küzdelem, hanem a szüzességért.*”⁹¹ Ennek a metaforikus képzetnek a keretében olvad

⁸⁷ SZÁSZ János: *Ópium – Egy elmebeteg nő naplója* (DVD). 2007.

⁸⁸ CSÁTH Géza, *Rejtelmek labirintusában – Összegyűjtött esszék, tanulmányok, újságcikkek*, Magvető, Bp., 1995, 129.

⁸⁹ Uő, 1978, 138.

⁹⁰ Uo. 146-147.

⁹¹ Uo. 150.

eggyé tehát a szexualitás, a Lény és az írás, azaz a szexuális és írásaktus. Maga Csáth az analizáló részekben mélyebben is fejtegeti ezeknek a képzeteknek a szimbolikus mögöttes tartalmait: „Mindezek világosan demonstrálják, hogy a hallucinált üldözés ténye és az ördög alakja szimbólumok: a szerelmi üldözés és a meg nem érkezett férfi megvalósulásai...”,⁹² amelyek a megghiúsult házassági ajánlat, a szerelmi csalódás következményeként alakulnak ki a nő elméjében.

A Gizella tudatában megszülető Lényben gyökerezik egyszerre az grafománia és a szexualitás is, amely így akaratlanul is összefonódik a nő alakjában: „Az orvosnőnek elmondja, hogy a Lény nagyon forszírozza, hogy mások előtt onanizáljon, úgyhogy már alig van ereje a kényszerítésnek ellentállni.”⁹³ A filmben Gizella az onanizálást egy ceruzával végzi, amely íróeszköz fallikus szimbólumként is értelmezhető, a nő közben saját combjára ír, Brenner pedig rajtakapja őt, a két aktus összefonódása tehát itt is egyértelmű.

Gizella a Lény segítségével két tipizált történelmi nőalak képével akar azonosulni, az egyikük Borgia Lucretia, aki a tisztaság, a szüziesség szimbolikus megtestesítője, vele ellentétben áll Kleopátra, akinek nevéhez egy páratlan szépségű, férfiakat bűvkörébe csábító „végzet asszonya” kép társult: „Lény így szól: 'Nyissátok ki az ajtót (...) Kleopátrának!' (...) Az elnyomott vágy: Kleopátrának lenni, minden férfit meghódítani, királynőnek lenni. (...) a kisasszony egyik ideálja Borgia Lucretia volt. Nos – a másik Kleopátra. (...) Itt ő Kleopátra is, akiért egész sereg férfi harcol, és aki mindennap válogatott kéjelgéseket élvez, akiért trónt döntenek, és Lucretia is, aki hősieen a halálig küzd a tisztességéért, aki 'inkább meghal', mint hogy folt essék rajta.”⁹⁴ – olvashatjuk a naplóban. Így egy komplex kettős nőkép társul Gizella alakjához.

Szász János rendező filmadaptációjában is dominánsan jelen van a szexualitás és írásaktus egyaránt. A képernyőn expresszív vizuális utalások történnek, például a filmkockán a fókusz a Brenner kezében lévő töltőtollra esik. Emellett számos konkrét „szövegkép” jelenik meg, gondolhatunk akár az összeírt falakra, a papírosok és naplólapok premier plánban való „szerepeltetésére”. Az íróeszköz milyensége szimbolikusan nyíltan különbséget tesz kettőjük íráshoz való viszonya között, Gizella egyszerű ceruzával ír bármire, rendszertelenül; addig Brenner rendszerezett precizitással Waltermann töltőtollat használ, ahogy a valóságban Csáth

⁹² Uo. 148.

⁹³ CSÁTH, 1978, 126.

⁹⁴ Uo.178.

Géza is ezzel írta naplóit – bizonyítja Kéner Balázs.⁹⁵ A film zárlatában Gizella munkája végleg megsemmisül, máglyán égetik el köteteit, a teleírt falakat hófehérre mázolják – ezzel keretbe zárva a filmet. A tiszta, fehér fal szoros hasonlóságon alapuló képzettársítással „tabula rasa” szimbolikus jelentést kaphat, amely filozófiai fogalmat kivetíthetjük a lobotómiától „kitisztult” elméjű, kényszeres cselekedetétől megszabaduló nőre. A Lény vizuálisan – természetesen kizárólag szóképek alakjában – itt jelenik meg, és tűnik el egyidejűleg fizikálisan is az ecsetvonásokkal. Ezzel azonban valami új is születik, az addig írásképtelenséggel küzdő író-orvos újra képes alkotni. Ezen a végső ponton jön ismét képbe a realitás, hogy a mű valóban megszületett, hiába a kezdeti írásképtelenség – a néző/olvasó materiálisan is kezében tarthatja Csáth Géza *Egy elmebeteg nő naplója* című alkotását. „Ahogy a záró képsorokon az üres tekintetű nőtől és az üres tekintetű férfitől búcsúzunk, talán a távozó orvos tűnik erősnek és kegyetlennek, a beteg kiszolgáltatottnak és esetlennek. De tudjuk, valójában már a férfi is az út végén jár.”⁹⁶ – olvashatjuk Bujdosó Bori a filmről írott kritikájában.

7. Konklúzió

Csáth elismert novellista volt, de ugyanúgy mint a legtöbb prózaíró – a műfaji hierarchia⁹⁷ kimondatlan „elve” alapján – ő is egy regényben látta életműve csúcsát,⁹⁸ ez a regény azonban végső soron sohasem készülhetett el. Dolgozatomban igyekeztem bebizonyítani, hogy az *Egy elmebeteg nő naplója* akár mint regény is képes megállni a helyét a Csáth-életmű részeként. A novellisztika, a marginális-irodalmi jegyekkel is bíró naplóírás levezetésénél jól látható volt, hogy struktúráját, témáját tekintve a vizsgált mű könnyedén beilleszthető a további Csáth-művek sorába természettudományos diskurzusa ellenére is, Gizella pedig ugyancsak jól idomul az író novellahőseihez.

Ahhoz, hogy felismerhessük a napló irodalmi értékeit, fabuláris jellegű egységeit, nagy lépést jelentett Szász János rendező filmadaptációja. A film nagy sikere szinte egyenes utat mutatott a Csáth-életmű kibővítéséhez, és felhívta az olvasóközönség figyelmét A.G. kisasszony naplójára és dr. Brenner József elemzésére. Napjainkban a filmművészet hangsúlyos helyre lépett elő az irodalomtudományban, így Szász filmjét mindenképp

⁹⁵ KÉNER Balázs, *Jegyzetek Szász János Ópium – Egy elmebeteg nő naplója című Csáth-filmjéhez*. 2005-2007

⁹⁶ BUJDOSÓ Bori, *Mese, amely rosszul végződik* = <http://www.origo.hu/filmklub/blog/kritika/20070205mese.html> [2013-07-06]

⁹⁷ FRIED István, *Regényiség, regényesség, regényesély*. = <http://www.forrasfolyoirat.hu/0206/fried.html> [2013.03.18.]

⁹⁸ FEKETE J. J., *I. m.*, 178.

fontosnak találtam részletesen is bemutatni. Az *Egy elmebeteg nő naplója* tehát tudományterületek, regiszterek között volt képes mozogni, amely a természettudományos diskurzustól indult, amelyből Szász János rendező a vizuális narráció segítségével a populáris kultúra berkeiben is ismertté tette az alkotást, és talán lassan képes lesz elérkezni a (szép)irodalomba.

Az *Egy elmebeteg nő naplója* Gizella különleges történetét meséli el, amelyet egy író-orvos tolmácsolásában ismerhetünk meg. Eredetileg pszichoanalitikus kórismertetés, de ugyanakkor akár pszichoanalitikus regényként is képes lehet megállni a helyét szövevényes motívumrendszerével és szimbolikusságával.

Összességében – ha a fentebbi interpretációnál háttérbe is szorítottuk – ugyanakkor azért mégsem szabad elfelejtkeznünk róla, hogy a mű nem szépirodalmi műnek készült, így természetesen irodalmi minőségében ugyan megközelíti, de el nem éri a kánon igazán tökéletesnek vélt regényeit. Mégis helye van a Csáth-életműben, már csak azért is, hogy valóban pótlékkul szolgálhasson a soha el nem készült regény helyett. Irodalmi minőségében, kidolgozott struktúrájában, körvonalazódó cselekményében túllép egy egyszerű orvosi szakmunka keretein: egy író-orvos szerző összetett, pszichoanalitikus alapokon nyugvó, regény méreteit öltő elbeszélése, amelyben éppen ez a természettudományos diskurzus mint kiemelendő többlet jelentkezik más írók regényeivel szemben, mint „*Dr. Csáth Géza*”⁹⁹ regénye.

8. BIBLIOGRÁFIA

BAZIN, André, *Mi a film?* Osiris, Bp., 2002.

BORI Erzsébet, *Nem azok a fiúk.* = Filmvilág, 1997/10, 55-57.

BÓKAY Antal, *Bevezetés az irodalomtudományba*, Osiris, Bp., 2006.

BRANIGAN, Edward, *Narráció.* =

<http://mmi.elte.hu/szabadbolcsesz/mediatar/vir/szovegyujtemeny/branigan/index03.html>

[2013.02.26]

BUJDOSÓ Bori, *Mese, amely rosszul végződik* =

<http://www.origo.hu/filmklub/blog/kritika/20070205mese.html> [2013-07-06]

⁹⁹ CSÁTH Géza, *Fej a pohárban – Naplók és levelek 1914-1916.* Magvető, Bp., 1997, 16.

- CSÁTH Géza – HAVAS Emil – MUNK Artúr, *A repülő Vucsidol*, Magvető, 1980.
- CSÁTH Géza, *Egy elmebeteg nő naplója*, Magvető, Bp., 1978.
- CSÁTH Géza, *Emlékirataim a nagy évről – Háborús visszaemlékezések és levelek*, Lazi, Szeged, 2005.
- CSÁTH Géza, *Fej a pohárban – Naplók és levelek 1914-1916*. Magvető, Bp., 1997,
- CSÁTH Géza, *Napló 1912-1913*, Lazi, Szeged, 2002.
- CSÁTH Géza, *Mesék, amelyek rosszul végződnek*, Magvető, Bp., 1994.
- CSÁTH Géza, *Rejtelmek labirintusában – Összegyűjtött esszék, tanulmányok, újságcikkek*, Magvető, Bp., 1995
- CSÁNYI Erzsébet szerk., *Csáth-járó Át-járó – Csáth Géza, az irodalmi és a pszichológiai diskurzusok metszéspontja*, BTK Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2009.
- DE MAN, Paul, *Az önéletrajz mint arcrongálás.* =
<http://users.atw.hu/irodalomelmelet/deman.pdf> [2013.01.28.]
- DELEYTO, Celestino, *Fokalizáció a filmi elbeszélésben.* =
<http://www.apertura.hu/2005/osz/deleyto/index.html> [2013.02.26]
- DÉR Zoltán, *Csáth Géza végrendelete.* =
<http://archiv.magyarsoz.com/arhiva/2006/01/21/main.php?l=j2.htm> [2014-04-14]
- DÉR Zoltán szerk., *Emlékkönyv – Csáth Géza születésének századik évfordulójára*, Veljko Vlahovic, Szabadka, 1987.
- DRAGON Zoltán, *Filmadaptáció – Az irodalom és a film végtelen dialógusa.* =
<http://www.filmtett.ro/cikk/1807/filmadaptacio-az-irodalom-es-a-film-vegtelen-dialogusa>
 [2012.08.19.]
- ELEK Szilvia, *A varázsló halála. A 90 éve elhunyt Csáth Gézára emlékezünk.* = Napút, 2009/6
 = http://www.napkut.hu/naput_2009/2009_06/003.htm [2012.08.29.]
- ELEK Szilvia, „Csak egy közönséges olvasó vagyok.” = Napút, 2009/9 73-76.
- ERÉNYI Tibor, PANETH Gábor, POPPER Péter, VIKÁR György, *Akik nyomot hagytak a 20. századon 2. – Freud, avagy a modern individuum felfedezése.* Napvilág, Bp., 1997.
- ERŐS Ferenc szerk., *Sigmund Freud művei VII. – A farkasember – Klinikai esettanulmányok II.*, Filum, Bp., 1998
- ESTERHÁZY Péter, *Írások*, Magvető, Bp., 1994,
- FÖLDES Györgyi, „Mióta ismerem a tudományt (...) azóta hiszek a művészetben” – *Természettudományos diskurzus és az esztétikai gondolkodás szerepe Csáth Géza novelláiban.* = Alföld, 2012/7, 58-68.
- FREUD, Sigmund, *Álomfejtés*, Helikon, Bp., 1985.

FRIED István, *Regényiség, regényesség, regényesély.* =
<http://www.forrasfolyoirat.hu/0206/fried.html> [2013.03.18.]

FÜZI Izabella, *Medialitás, nézői szubjektivitás, narráció – Kortárs filmelmélet magyarul.* =
http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=921&tip=0
 [2013.02.26]

FÜZI Izabella – TÖRÖK Ervin, *Vizuális és verbális intermedialitás: törés, fordítás vagy párbeszéd?*
<http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mediatar/vir/tankonyv/intermedia/index04.html>

GAGYI Benedek, *Blogirodalom.* = <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00135/gagyib.html> [2013. 02.27.] = Korunk, 2008/3.

GENETTE, Gérard, *Az elbeszélő diszkurzus.* = *Az irodalom elméletei I.*, szerk. THOMKA Beáta, Pécs, Jelenkor, 1996 = <http://users.atw.hu/irodalomelmélet/genette2.pdf> [2013.02.21]

GÖRFFY Iván, *Az idő vasfoga.* = <http://mozgovilag.com/?p=2613> [2013.03.17.]

HAKLIK Norbert, *Halott varázsló – Közelítés az ismeretlen Csáth Gézához.* =
<http://mno.hu/migr/halott-varazslo-635991> [2013.02.27]

HÓDI Sándor, *Vágy és realitás – A pszichotikus konfliktus Csáth életében és munkásságában.*
 =
http://fuggosegek.blog.hu/2012/11/10/hodi_sandor_vagy_es_realitas_a_pszichotikus_konfliktus_csath_eleteben_es_munkaiban [2013.02.08.]

I.Sz., „*Végig Klein Gizella voltam*” – Interjú Kirsti Stubo-val. =
http://www.tvmusor.hu/cikk/47273/vegig_klein_gizella_voltam_-_kirsti_stubo#fo_tartalom
 [2013.06.28.]

KARINTHY Frigyes, *Csáth Géza.* = Nyugat, 1919/14-15. =
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00270/07988.htm> [2012.08.29.]

KERESZTÚRSZKI Ida, *Az örök áfium – megalkotható-e Csáth Géza Ópium című novellájának új olvasta?* = http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/05_szam/04.htm#eletmu
 [2013.02.27.]

KÉNER Balázs, *Csáth Géza arcképéhez.* = <http://nol.hu/archivum/archiv-368558> [2013.02.27.]

KÉNER Balázs, *Jegyzetek Szász János Ópium – Egy elmebeteg nő naplója című Csáth-filmjéhez.* 2005-2007

KISS László, *Nem volt kedvem, vágyam, impulzusom és kondomom – Adalékok Csáth Géza fürdőorvosi működéséhez.* = LAM Lege Artis Medicinae, 2012/22. 62-65. =
http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/5.3/kiss_csath_geza.pdf [2014-12-06]

KLEMM József, *Harc a Lénnel*. = Híd, 2007/3 91-94. =
<http://epa.oszk.hu/01000/01014/00035/pdf/091.pdf> [2013.02.10.]

KOSZTOLÁNYI Dezső, *Csáth Géza betegségéről és haláláról*. = Nyugat, 1919/16-17. =
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00271/08036.htm> [2013.02.23.]

KOVÁCS Viktor, *Rejtelmes jelenség? – Csáth Gézaról*. =
http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/5.2/csath_geza_rejtelmes_kovacs_viktor.pdf [2013.02.27.] = Szín, 2009/2 98-101.

KÓSA Bíborka, *Blog/irodalom – a 21. század nagy (torz)szülöttje – Öt kérdés az új létformához*. = http://www.helikon.ro/index.php?m_r=2697 [2013.02.27.]

LEJEUNE, Philippe, *Önéletírás, élettörténet, napló*, L'Harmattan, Bp., 2003

NOVOTNY Katalin: „Gizella én vagyok” – Szász János vidékre megy. =
<http://www.filmkultura.hu/regi/2007/articles/reviews/opiumszege.hu.html>

PLÉH Csaba: *Pszichoanalízis, pszichológia és a modern irodalom*. =
<http://villanyспенot.hu/?p=szoveg&n=12325> [2013.03.17.]

RAB László, *Egyszemélyes utókor – A Csáth-émléktábla elé*. =
<http://www.nol.hu/archivum/archiv-376349> [2013.04.06.]

REMÉNYI József Tamás, *Ópium – Nulla sor, nulla betű*. =
http://www.filmvilag.hu/cikk.php?cikk_id=8937&gyors_szo=&kep= [2013.02.23.] =
 Filmvilág, 2007/4, 8-9.

SÁGHY Miklós, *Az adaptáció mint a szöveg tudattalanja*. =
http://apertura.hu/2012/tel/saghy_az_adaptacio_mint_a_szoveg_tudattalanja [2012.07.13.] =
 Apertúra, 2012/2

SERGŐ Z. András, *31 sor, 1670 betű – Ópium – Egy elmebeteg nő naplója*. =
<http://filmtekeres.hu/fesztival/31-sor-1670-betu-opium-egy-elmebeteg-no-naploja>
 [2013.03.04.]

SZAJBÉLY Mihály, *Csáth Géza*, Gondolat, Bp., 1989.

SZÁLLÁSI Árpád, *Csáth Géza (1887-1919) tündöklése és tragédiája*, = Horus, 2009/48 2197-2199.

SZÁSZ János – SZEKÉR András: *Egy elmebeteg nő naplója – 3. Draft Script*, 2005

SZEKERES Dóra, *Öngyilkos magyar szerzők*. = <http://www.litera.hu/hirek/ongyilkos-magyar-szerzok> [2012.07.17.]

VAJDA Barnabás, *Sigmund Freud és a XX. század eleji magyar irodalom*, AB-ART, Bp., 2005.

VAJNA Tamás, *Válaszol Szász János filmrendező – Egyszemélyi döntéseken múlik, ki forgathat filmet.* = HVG, 2001/33, 37-38.

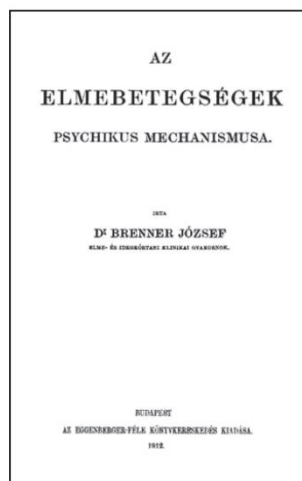
VÁRKONYI Benedek, *Beszélgetés Szász János filmrendezővel – Kalandtúra a múltba.* = http://www.filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=9825 [2012.09.08.]

Z. VARGA Zoltán, *Az élet írója – Kultusz és önéletrajz Csáth Géza 1912/1913-as naplóiban,* = Napút, 2009/6 62. = http://www.napkut.hu/naput_2009/2009_06/062.htm [2012.08.29.]

Z. VARGA Zoltán, *Önéletírás-olvasás.* = <http://www.c3.hu/scripta/jelenkor/2000/01/15zvarga.htm> [2013.01.28.]

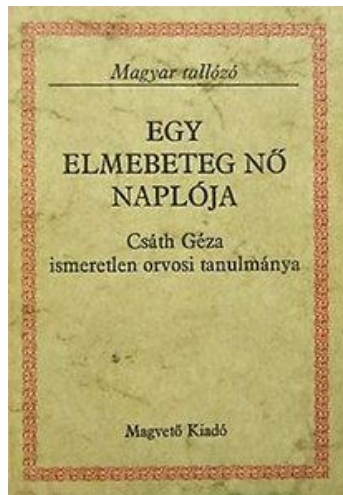
ZSÉLY Csilla, *Film és irodalom (Csáth Géza: Anyagyilkosság – Szász János: Witman fiúk).* = <http://www.filmtekeres.hu/jegyzet/film-es-irodalom-csath-geza-anyagyilkosság-szasz-janos-witman-fiuk> [2013.01.29.]

9. MELLÉKLET

A könyv eredeti borítója¹⁰⁰

¹⁰⁰ SZÁLLÁSI Á., *I. m.*, 2198.

A Szajbély által módosított kiadás

„A Nap élő lény, a Nap az Isten. (...) A Lény egyszerre felágaskodott lelkemben, és így szólt: »Trudd meg tehát, én vagyok a te Istenednek egy karja. Maga az Isten! Mindent el fogok neked mondani, mert már a hatalmamban vagy... »

(CSÁTH, 1978/62-63)

„Ő a szabad erő, mi a lekötött; ezért tudott ő már mindent elejétől fogva. Ezért kellett nekünk lezárva a szűk kis testbe oly sokáig kezdetleges állapotban élni. (...) Az emberi elme azonban – amely ugyanaz, mint az ő elmeje – évezredekken keresztül utat tört magának minden elnyomáson keresztül, és így lassanként mi is megtudtuk a természet titkait.”

(CSÁTH, 1978/76)

„1910. április 9-én történt, hogy Kuthy Dezső egyetemi tanár melksomson kopogtatva így szólt: "Egy kis jobboldali apicitis." A felmondós, carbolszagú rendelőben hirtelen kriptaitlat csapott meg. (...) reggel fél haktor a gyönyörű, tavaszi nap sugaraitban feszkendeztem be az asztalomnál levő feszkendővel (...) az első adagot, 0,02 M-el.”

(CSÁTH, 2002/101)

„A világosság reggel harsogó akkordokban dübörög végig az utcákon. És az ablakok tejüvegje meg a színes függönyök nem védenek ellene, mert bántó, recsegő, ritmusos lármájával áthatol mindenben, és közvetlenül hi. Menni kell. Rossz arcú és alacsony emberi lények közé, akik azt hiszik, hogy e nemtelen és kegyetlen muszika az Élet törvénye, s amit ők élnek, az maga az élet.”

(CSÁTTH, 1994/125)

„Rettenetes és nyomasztó gondolat, hogy nincs többé kedvem az íráshoz. Mióta az anyázzissal behatóan foglalkozom, és minden ízében élemezem az öntudatlan lelki életemet, nincs többé szükség rá, hogy írjak. Pedig az anyázis csak szenvedést hoz, keserű élelismeretet és kiábrándulást. Az írás pedig gyönyört ad és kenyeret. (...) A születő gondolatot mintegy csirgijában megöli a kritika.”

(CSÁTTH, 2002/5)

„A 153 cm magas, elég jól fejlett és táplált nőbeteg haja szőkésbarna, kissé kopaszodó. (...) Sokat panaszkodik a rosszindulatú, gonosz Lény részéről tapasztalt befolyásolásra, üldözéstre, a kintások különféle alakjairól. Minden, ideges állapottal kapcsolatos tünetet ezen rosszakaraitól behatás következményeképpen szerepeltet. Szóval, írásban élénk színekkel ecseteli szenvedéseit, az üldöztetés különféle módját.”

(CSÁTTH, 1978/58)

„G. kisasszony sorsa tehát már N.-től függ. A helyzet – a teljes függés egy férfi kényét-légyétől – nagymértékben kellemes ennek a pártatlannal mazochisztikus természetű szexuális komplexnek, viszont megnyitja a bosszú útját is.”

(CSÁTH, 1978/165)

„» A Nap az utolsó években veszté az erejétől, és sugárban nincs többé aranyfény, ezenkívül napközben is sokszor vérvörössé válik. « Ezek a hallucinációk csodálatos szépséggel és költőiséggel egészítik ki az egész mitológiát. »

(CSÁTH, 1978/160)

„Csak N. doktor bírna engem megmenteni! A Lény beavatott engem, hogy N. doktor el fog venni feleségül...”

(CSÁTH, 1978/92)

„Az pedig teljes biztonságmal merem mondani, hogy azt, aki velem jól tesz, az egész emberiség fogja megjutalmazni.”

(CSÁTH, 1978/79)

„Mint gyökcran, most is bámulam rajta, hogy milyen expressz gyorsasággal romtható el egy nő és tehető asszonya, legalábbis lélekben.”

(CSÁTH, 2002/16)

„De gyvinitotta volna csak egy is, hogy ördögök nincsenek, azért hogy jobban mondva, az, aki Istennek nevezte magát, az egyedüli ördög, abban a pillanatban vége lett volna az ő uralmának, és a világ felszabadult volna.”

(CSÁTH, 1978/69)